

האוניברסיטה העברית

פקולטה למדעי החברה

החוג למדעי המדינה

סמינר מצטיינים

מרצה: גבריאל שפר

הומו פוליטיקוס : האבולוציה של הפוליטיקה

דובי קנגיסר

ת.ז. 035812924

We have become a species
mortally dangerous to itself

- Erik Erikson

Give any one species too much rope

And they'll fuck it up

-Roger Waters

4מבוא
5מושגים
	סוציוביולוגיה
	פרימאטים, קופי אדם וקופי-אדם אפריקניים
	הבעה, יציאה ונאמנות (voice, exit and loyalty)
	נידוי (ostracism)
14רפובליקות בנות: הפוליטיקה של קופי האדם האפריקניים
	גורילות
	שימפנזים
	בונובו
22הומו ספיאנס: הפרבולה של הפוליטיקה האנושית
	חברות פשוטות שיויוניות
	מחברות דספוטיות לדמוקרטיה מודרנית
31סיכום
33הערות
36ביבליוגרפיה
נספח

“... in consequence I draw my own conclusions,
and most gloriously ridiculous ones they are!”

- Charles Darwin (letter to mentor, J.S. Henslow)

בשנת 1859 התפרסם מה שהפך להיות אחד הספרים המשפיעים ביותר בתולדות האנושות. צ'ארלס דארווין, לשעבר סטודנט לרפואה באוניברסיטת אדינבורו שהפך לחוקר נלהב של הטבע, פרסם את "מקור המינים" והציב את הבסיס להבנת הטבע, כפי שאנו מבינים אותו כיום. שנים רבות של ויכוחים, שנמשכים אף בימינו אנו¹, סבבו את רעיון האבולוציה בדרך של ברירה טבעית, כפי שניסח אותו דארווין, וכפי שפיתחו וביססו אותו ממשיכי דרכו, כמו גאורג מנדל, האוסטרי שהציב את היסודות לחקר הגנטיקה והעניק לאבולוציה את כלי הקיבול שלה.

אך גם אלו שקיבלו את התורה הדארוויניסטית (או התורה הניאו-דארוויניסטית המקובלת יותר כיום) מתקשים, פעמים רבות, ליישם אותה על בני אדם. רבים, כמובן, יסכימו עם הטענה כי לאדם ולקופים היה אב משותף לפני כך וכך מיליוני שנים², ורבים אף יסכימו כי לגנטיקה יש השפעה מכרעת על התנהגותם של בעלי חיים. אך המסקנה המתבקשת משתי העובדות המקובלות הללו - שהגנטיקה משפיעה בהכרח על טבע האדם - זו אינה מתקבלת על דעתם של חלק גדול מבני האדם.

מדע הסוציוביולוגיה (Wilson 1975, 1998) הוא תחום המחקר של אותם אלו שרואים בהפרדה הזאת מלאכותית ואנתרופוצנטרית. ביולוגים, אתולוגים, אנתרופולוגים וסוציולוגים, הם רואים באדם לא "טאבולה ראסה" - לוח ריק שניתן לחרוט עליו ככל שעולה על רוחנו - אלא יצור בעל תכונות מובנות שלא ניתן להתכחש להן. להבנתם, קו רצוף מחבר בין המערכות החברתיות והפסיכולוגיות של פרימאטים לבין אלו של בני האדם, וכשם שלסוגי בעלי החיים השונים יש טבע מובהק שנובע מהתפתחותם במהלך האבולוציה, כך גם בני האדם הם תוצר ישיר של האינטראקציה בין הגנים שלנו לבין הסביבה בה אנו חיים.

לא רבות נעשה כדי לחבר בין הסוציוביולוגיה לבין מדע המדינה, וגם מתוך אלו שישנם רק מיעוט קטן הם פרי עטם של מדעני מדינה (לדוגמא - Somit and Peterson 1997), בעוד התחום בעיקר נותר בידיהם של אתולוגים וסוציולוגים (de Waal 1982, 1989, 1996, Knauft 1991, Manson and Wrangham 1991, Boehm 1993, 1999, Wrangham and Peterson 1996, and Wrangham 1991), שמנסים לתאר כיצד

לחצים אבולוציוניים שונים הביאו להתפתחות הפוליטיקה האנושית כפי שאנו מכירים אותה כיום, על מגוון צורותיה.

בחיבור זה אנסה, בעקבות Boehm (1993, 1999), לתאר כיצד אלמנטים התנהגותיים ששירתו נאמנה את התפתחות הפוליטיקה האנושית בתחילת דרכה, כשלו עם התפתחות החקלאות והכלכלה והחזירו את האדם, שחי בחברות פחות או יותר שיוויוניות, לחברה הריבודית הקשיחה שקיימת בקרב שני המינים הקרובים ביותר אלינו - השימפנזה והבונבו - וכנראה גם אצל אבותינו המשותפים. לאחר שאתאר את המודל ההתפתחותי שאני מציע, אנסה להסביר כיצד, חרף השינויים הללו, התאפשר לבני האדם לחזור למצב פחות או יותר שיוויוני דרך המנגנון הדמוקרטי, וכן אדון בהשלכות עתידיות של המורשת האבולוציונית שלנו על הדמוקרטיה המודרנית ואצביע על הקשיים שעשויים להתעורר ועל דרכים אפשריות להתמודד איתם מבעוד מועד.

מבנה החיבור

בחלקו הראשון של החיבור אגדיר את המושגים והכלים האנליטיים שישמשו אותי במהלך החיבור: הסוציוביולוגיה על יתרונותיה, מגבלותיה ומגרעותיה, קופי האדם האפריקניים, שלושת המושגים שטבע Hirschman (1970) - הבעה, יציאה ונאמנות (voice, exit and loyalty), וכן תוספת משלי, בעקבות Masters (1986), למודל האנליטי של הירשמן: נידוי (ostracism).

חלקו השני של החיבור ידון במערכות החברתיות-פוליטיות של קופי האדם האפריקניים - הגורילה, השימפנזה והבונבו, תוך שימת דגש על הפונקציות האדפטיביות השונות של ההתנהגות החברתית. ניתוח המערכות החברתיות יעשה באמצעות המושגים שהוגדרו, מתוך כוונה להצביע על הלחצים האבולוציוניים והחברתיים השונים שמשפיעים על המערכות הללו.

לבסוף, בחלקו השלישי של החיבור אפנה לעסוק בחברות אנושיות. כאן אלך בעקבות ניתוחו של Boehm (1999) ואצביע על צורת הפרבולה שיש למידת החירות האישית החל בחברות טרום-אנושיות, עבור בחברות אנושיות מוקדמות וכלה בחברות אנושיות מורכבות. כמו כן אנסה לדון בהשתלבות הדמוקרטיה אל תוך המודל הזה, ולהסביר את התפתחותה של צורת הממשל השיוויונית למדי הזו על פי הכלים והמודלים שהוצגו עד כה.

מושגים

“To study animal behaviour is to interpret, but with a constant gnawing feeling that the interpretation may not be the right one.”

- Frans de Waal

סוציוביולוגיה

הנחת היסוד של הסוציוביולוגיה היא כי בני האדם, ממש כמו יתר החיות, מושפעים מהגנים שלהם לא רק ברמת הגוף הפיזי, אלא גם ברמה הפסיכולוגית - ומכאן, כמובן, גם ברמת ההתנהגות החברתית. בקצרה - הנחת היסוד של הסוציוביולוגיה היא כי לאדם יש טבע (Wilson 2003, 1978, Edwards 1975). הנחה זו היא פועל יוצא של כפירת המחשבה המדעית בהשקפות דואליסטיות או אידיאליסטיות, וקבלת השקפת עולם מטריאליסטית, לפיה האדם אינו אלא יציר ביולוגי המורכב מחומר ותו לא. הכפירה בקיומה של נפש מחייבת את האדם להענות לאותם כוחות ביולוגיים (המתבססים על הכימיה, המתבססת על הפיזיקה. ראה Wilson 1998) שפועלים על כלל בעלי החיים, ומכאן שהתנהגותו של האדם היא פועל יוצא של אותם כוחות. לפיכך, הסוציוביולוגיה בהכרח מאמצת השקפת עולם פונקציונליסטית. אך בניגוד לפונקציונליזם של פרסונס, הפונקציות של התנהגות חברתית הן תוצאה לא של חשיבה אנושית, אלא של "חשיבה" אבולוציונית - צורות התנהגות שתרמו לשרידותם של אותם הגנים שאפשרו אותן נטו להתפשט באוכלוסיה, בעוד שהתנהגות שהובילה למותו בטרם עת של הפרט הנושא אותה, לא יכלה לשרוד. בשלב כלשהו בהתפתחות הפרימאטים, נוצרו גנים שלא יצרו התנהגות ספציפית, אלא אפשרו לפרטים ללמוד מסביבתם ולהפעיל שיקול דעת בפעולותיהם. התפתחות זו יצרה מערכת "אבולוציונית" מקבילה שפעלה לא דרך גנים (אם כי היא התבססה עליהם), אלא דרך מה שהביולוג ריצ'ארד דוקינס כינה "ממים" (memes) (דוקינס 1991, ראה גם Knauff 1991, ירושבסקי 2001) - היחידות הבסיסיות של התרבות האנושית, שיכלו לעבור מ"נשא" ל"נשא" באמצעות חיקוי, ובבני אדם - באמצעות שפה. הקשר של הממטיקה לתורת האבולוציה הוא בשני רבדים - (1) הממטיקה בנויה על גבי הגנים: חיה לא יכולה ללמוד התנהגות שהגנים שלה אינה מאפשרים לה ללמוד. אין הכוונה רק לכך שסוסים לא יוכלו ללמוד לעוף, אלא גם לכך שסוסים לא יוכלו

ללמוד **לספור**, משום שמוחם אינו מותאם לכך. כלבים לא רק שאינם יכולים לדבר בשל מבנה חלל הפה ומיתרי הקול שלהם, אלא גם אינם יכולים להבין שפה בשל מבנה המוח שלהם. בדומה, גם בני אדם אינם יכולים ללמוד או להבין הכל: מושג האינסוף, למשל, אף כי אנו מסוגלים לבצע עליו מניפולציות מתמטיות, אינו דבר-מה שמוחנו מסוגל לתפוס באופן בלתי-אמצעי. בהתאם, ניתן לטעון גם כי צורות התנהגות ומערכות פוליטיות מסוימות שניתן להעלות על הדעת, אינן ניתנות ליישום על-ידי בני אדם משום שאנו בנויים אחרת מבחינה נוירולוגית, או לפחות הן תתקלנה בהתנגדות רבתי מצד הטבע האנושי.

(2) על הממטיקה פועלים כוחות דומים לאלו של הברירה הטבעית. נדמיין לנו, לצורך העניין, השוואה בין וירוס קטלני לבין מס שמעודד התאבדות: אם וירוס הורג את הנשא שלו לפני שזה הספיק להפיץ את הוירוס בקרב נשאים אחרים, הוירוס לא יצליח להתרבות ולהתפשט, ורק בודדים יפגעו ממנו. וירוס זה דומה למס שגורם לאותו אדם שחושב עליו להתאבד מיד - מן הסתם, ברור שאיש לא ידע מדוע התאבד אותו אדם, והמחשבה שהובילה להתאבדות לא תוכל להפוך לנפוצה. לעומת זאת, וירוס בעל תקופת דגירה, במהלכה הנשא מדבק (HIV, למשל), יוכל בקלות להגיע לממדים של מגיפה ולהרוג אלפים ורבות תוך תקופה קצרה. בדומה לו, מס שמביא למותו של הנשא, אבל רק אחרי שזה הספיק לשכנע אחרים ב"נכונותו" (כלומר - להדביק אותם), יוכל לשרוד ולהתפשט במידה לא מועטה, גם אם הוא מותיר אחריו את גוויות נשאו.³

בשל השילוב של שני הרבדים הללו, המס יכול להוות הן גורם סימביוטי והן גורם טפילי ביחס לגנים של הפרט, ש"רצונם" הוא לגרום לפרט להביא כמה שיותר צאצאים לעולם (דוקינס 1991). עיקרו של עניין - יכולתו של האדם ללמוד ולאמץ לעצמו ממים מאפשרת לו גמישות ויכולת הסתגלות גבוהה, אך היא עדיין מוגבלת על-ידי הגנים, ויכולה להיות דיספונקציונלית מבחינת הגנים, במקרים מסוימים.

הבדל נוסף בין ההשקפה הסוציוביולוגית לבין הפונקציונליזם נעוץ באפשרות התנוונותם של מבנים מסוימים, והשארותם כחלק מהרפרטואר האנושי אף כי הם אינם ממלאים עוד אף פונקציה: כשם שהתוספתן או עצם הזנב היו בעבר בעלי פונקציות עבור אבותיהם של בני האדם, אך כיום הם מיותרים, כך יכולות צורות התנהגות מסוימות, או מגבלות מסוימות על הגמישות האנושית, "להתנוון" ולהפוך מבעלי פונקציה חיובית להשרדותו של האדם לתכונות א-פונקציונליות.⁴

יעילותה של הסוציוביולוגיה בדיון אותו אנסה לפתח בהמשך, היא ביכולתה להכריע באופן אמפירי (פחות או יותר) בשאלות שפילוסופים דנו בהן במשך אלפי שנים. לכל אורך ההיסטוריה המתועדת (וסביר להניח כי גם לפנייה) תהו הוגים אודות טבעו של האדם, או ניסו לקבוע מסמרות אודותיות. החל מהמיתוסים העתיקים ביותר של האנושות וכלה בהגות בת זמננו, תמיד היו הנחות באשר לטבעו של האדם, או שאלות אודותיו. הובס ורוסו, למשל, נתנו ביטוי גלוי לעמדותיהם (ההפוכות) בנושא, ובנו תילי תילים של תיאוריות על בסיס הנחות (שגויות, בדרך-כלל) באשר לאופיו האוניברסלי של האדם - הנחות שלעיתים קרובות לא נוצרו אלא כדי לשרת את האידיאל שרצו ההוגים לקדש, משל ציירו את המטרה רק אחרי שירו את החץ. הסוציוביולוגיה (וגישות שנבעו מתוכה, כגון הפסיכולוגיה האבולוציונית (Edwards 2003)), באמצעות ניתוח היסוד שעל בסיסו בנויה ההתנהגות האנושית, עשויה לתת לנו תשובות קונקרטיות, אובייקטיביות ככל הניתן, לשאלות הללו. דרכה ניתן יהיה לא רק לגלות אלו תכונות והתנהגויות הן אוניברסליות לבני האדם, אלא גם תחת אלו תנאים יופיעו ביטוייהם השונים של האוניברסלים הללו.

אל מול כל אלה ראוי להציב, כתמרור אזהרה קבוע נגד עיוות התאוריה הדרוויניסטית לצרכינו, את מילותיו של סטיב ג'ונס, בספר שנכתב כעדכון ל"מוצא המינים" לקראת סוף המאה:

Evolution is to the social sciences as statues are to birds: a convenient platform upon which to deposit badly digested ideas ... Darwinism was not the first (and will probably not be the last) science to be abused for political ends. (Jones, 1999)

פרימאטים, קופי-אדם וקופי-אדם אפריקניים

בהמשך החיבור אעסוק בפירוט במערכות החברתיות-פוליטיות של שלושה סוגים של קופי-אדם. קודם לכן, יש להבהיר מספר אי-בהירויות טקסונומיות שנובעות ממיון בעייתי בשפה העברית. הפרימאטים היא מסדר (order) של יונקים שכוללת למעלה מ-180 מינים, שכולם (פרט לאדם) חיים בתנאי אקלים טרופיים - בדרום ומרכז אמריקה, באפריקה, בדרום ומזרח אסיה ובאוקיאניה.⁵ הפרימאטים מתחלקים לארבע תת-קבוצות: פרוסימיאנים (prosimians), לעומת שאר הקבוצות, שנקראות ביחד (simians), קופי העולם הישן (old world monkeys), קופי העולם

החדש (new world monkeys), וקופי-אדם (apes). אלו האחרונים אינם קופים, אלא מהווים משפחה נפרדת בעלת תכונות יחודיות לה. קופי-האדם מתחלקים לשלוש: קופי-אדם נחותים (lesser apes), קופי-אדם עליונים (great apes) ובני אדם (humans). קופי-האדם הנחותים (גיבונים (gibbons), למשל) כוללים 8 מינים. קופי האדם העליונים כוללים ארבעה מינים: האורנג-אוטן (Pongo pygmaeus) באסיה, והגורילה (Gorilla), השימפנזה (Pan troglodyte) והבונובו (Pan pansicus) באפריקה. האדם המודרני (Homo sapiens) הוא המין היחיד בגנוס "הומו" בטקסונומיה המקובלת. עם זאת, ישנם קולות כיום הקוראים לאמץ את שני קרובי המשפחה הקרובים ביותר שלנו - השימפנזה והבונובו - אל תוך משפחת האדם (לדוגמא, de Waal 1989: 171-174), בשל הקירבה הגנטית המפתיעה בינם לבינינו. האדם והשימפנזה (כמו האדם והבונובו⁶) קרובים יותר זה לזה מאשר כל אחד מהם קרוב לשני קופי-האדם העליונים האחרים.

בבואנו לחקור התנהגות בקרב פרימאטים במטרה להשוותה לבני אדם, עלינו להגדיר מראש מיהם המינים שבכוונתנו לחקור, ומוטב גם להסביר מדוע בחרנו דווקא בהם. כפי שמסביר de

- Waal

[I]t is now known that one can prove the "naturalness" of almost any social pattern by selecting the appropriate species. The variety is immense. A strong mother-offspring bond is found in all primates; beyond this, virtually everything exists, from monogamy to promiscuity, from despotism to egalitarianism. Nowadays, when we look at humans from a biological perspective, the aim is to establish our place among the rest of the primates, considering separately both similarities to and differences from each of our closest relatives. Simplistic lists of traits that humans share with *the* primate are no longer accepted. (1989: 30-31, italics in original)

בחיבור זה בחרתי להתייחס אך ורק לשלושת קופי-האדם האפריקניים ממספר סיבות: (1) קירבה גנטית. האב המשותף לכל ארבעת המינים (קופי-האדם והאדם) חי לפני לא יותר משמונה מיליוני שנה, לעומת כ-16 מיליון שנה המפרידים בינינו לאורנג-אוטן, למעלה מ-20 מיליון שנה בינינו לבין קופי-האדם הנחותים, וכ-30 מיליוני שנה מאז התפצלו קופי-האדם מקופי העולם הישן (3) (de Waal and Lanting 1997). (2) קירבה אקולוגית. במשך רוב שנות התפתחותו של האדם, הוא חי באפריקה, באותה הסביבה בה התפתחו הגורילות, השימפנזה והבונובו. האורנג-אוטן,

לעומת זאת, לא רק שהתפתח באסיה, אלא הוא אף שוכן-עצים באופן קבוע, בניגוד לשלושת המינים האחרים (והאדם, כמובן) שנעים בעיקר על פני הקרקע. (3) חיים קבוצתיים. מכיוון שמוכן מאליו כי האדם הוא יצור שחי בקבוצות, מוטב, לדעתי, להגביל את חקירת המינים האחרים לאלו שחיים גם הם בקבוצות מסוג זה או אחר. האורנג-אוטן, שחי לבדו, והגיבונים, שחיים בזוגות מונוגמיים מבלי לאפשר לצאצאיהם שהגיעו לבגרות מינית להשאר בטריטוריה שלהם (Goodall 1986b), הם ככל הנראה תוצר של הסתגלות יחודית בקרב הפרימאטים, שרובם חיים בקבוצות. הקורא עשוי לשאול את עצמו, על סמך סיבות אלו, מדוע דווקא הגורילה נכנסה להשוואה שאערוך: היא מרוחקת יותר מבחינה גנטית, היא חיה במערכות של "הרמונים" (harem) - קבוצות בהן יש רק זכר בוגר (כסוף-גב - silverback) אחד, ומפגינה דימופרפיזם זוויגי (sexual dimorphism) - הבדלי גודל בין שני הזוויגים באותו מין): הגורילה הזכר גדול יותר מפי שתיים מאשר הנקבה, לעומת הבדלי גודל קטנים הרבה יותר בשימפנזה, בבונבו ובאדם, לפי סדר יורד של היחס זכר/נקבה. הסיבה נעוצה דווקא בכך שמדובר בדוגמא לכיוון אחר של התפתחות שהאדם היה יכול ללכת בו - הגורילה גם היא מותאמת לאותם תנאים בהם התפתחו שלושת המינים האחרים, וחשוב להדגיש כי הפתרון השבטי אינו הפתרון האפשרי היחיד בתנאים הללו.

יציאה, הבעה ונאמנות (exit, voice and loyalty)

הירשמן, פרופסור לכלכלה פוליטית, הציג בספרו "Exit, Voice and Loyalty" (Hirschman 1970) שלושה מושגים שמהווים כלי אנליטי נוח לניתוח הן של מערכות כלכליות והן של מערכות פוליטיות - למעשה, כלי שהופך את שתי המערכות הללו למקרים פרטיים של אותו מודל חברתי. המודל של הירשמן מודד שני צירים של חופש של האזרח/צרכן במערכת הפוליטית/כלכלית, אל מול התדרדרות איכותית של הארגון/מוצר: ציר היציאה (exit), כלומר האפשרות לנטוש את הארגון/מוצר ולהחליפו באחר; וציר ההבעה (voice)⁷, כלומר יכולתו של האזרח/צרכן להצביע בפני הארגון/יצרן על הירידה באיכות ולהשפיע בכך על התנהגות הארגון/יצרן. לא אכנס לעומקו של המודל של הירשמן (שתיאר כיצד ארגונים או יצרנים מסוגים מסוימים עשויים "לפספס" את המסרים ששולחים להם הלקוחות משום שהם אינם רגישים לציר הנכון), אך כוחו של המודל שלו הוא בגמישות של יישומו לגבי מערכות חברתיות שונות ומשונות - כולל, אפילו, מערכות פוליטיות של פרימאטים.⁸

מובן שבעבור פרימאטים, האפשרות של הבעה היא מוגבלת - התקשורת ביניהם מוגבלת למספר מצומצם של סוגי קריאות וגניחות, למפגנים מסוימים של דומיננטיות וכפיפות, למחוות ולשפת גוף. אמנם אין לזלזל ביכולתם של קופי-אדם לתקשר זה עם זה, אך מובן כי יכולתם הזו היא כאין וכאפס לעומת השפה המורכבת של בני האדם. לכן האפשרות להבעה תבחן בהקשר של פרימאטים בעיקר ביכולתם של פרטים נמוכים בהיררכיה להשיג את רצונם דרך השפעה על הפרטים במעלה ההיררכיה. יש בכך משום עיוות מסוים של המודל המקורי, משום שהוא בוחן לא רק את היכולת והנכונות של הכפופים להביע מחאה, אלא גם יכולת ונכונות של הדומיננטים להבין את התלונה ולפעול כדי לתקן אותה.⁹

יציאה, בחברות של פרימאטים, כמו בחברות של בני-אדם, נמדדת ביכולתם ונכונותם של פרטים להתרחק מהקבוצה - בין אם לאזורים הפריפריאליים של הטריטוריה השבטית, ובין אם מעבר לגבולות הטריטוריה. בכל מקרה, הפרט שבוחר ביציאה מסתכן בהתקלות עם חיות טורפות, וכפי שאראה בהמשך - גם בהתקלות עם שבטים סמוכים עוינים.

המושג השלישי של הירשמן, נאמנות (loyalty), הוא תוצאה של חישוב עלות/תועלת של הפרט באשר לשתי האפשרויות האחרות שעומדות בפניו: השארות בתוך הקבוצה תוך שימוש בהבעה עשויה להיות חסרת תועלת. לעומת זאת, יציאה מהקבוצה עלולה להיות בעלת השלכות שליליות מרחיקות לכת, הן עבור הפרט והן עבור הקבוצה. חישובי עלות/תועלת הם ברורים כאשר יש סכנה של השלכות שליליות עבור הפרט - אך הירשמן עצמו (pp. 98-105) מציין כי ישנם מצבים בהם גם השלכות שליליות כלפי הקבוצה נכנסים לחישוב, משום שלפרט השוקל יציאה *אכפת מה יקרה לקבוצה גם אם יעזוב אותה*. כאשר מדובר בקבוצה שכוללת מספר גדול של קרובי משפחה, מדובר בדוגמא קלאסית של מצב כזה: כל פרט שעוזב את הקבוצה מחליש אותה, ומגדיל את הסיכון שטורפים או שבטים שכנים יהרגו פרטים מתוך הקבוצה, ובכך יפגעו בכשירות הכוללת (inclusive fitness)¹⁰ של הפרט. מצב זה מגדיל באחת הן את הנאמנות של פרטים לקבוצה, והן את הנכונות של הדומיננטים בקבוצה להענות לתלונותיהם של הכפופים להם, מכיוון שהוא מותיר בידי הפרט את היכולת לפגוע באופן מהותי בקבוצה דרך יציאה, כמוצא אחרון.

Masters (1986) מזהה את שלושת המושגים של הירשמן עם שלוש ההתנהגויות הבסיסיות בקרב פרימאטים: מנוסה (יציאה), חיזוק קשרים (bonding - נאמנות) והתקפה (הבעה) (p. 233). הגם שניתן להסכים עם שני הסיווגים הראשונים, דומני כי קשה לקבל את זיהוי ההתקפה עם ההבעה. התקפה ואיום אצל שימפנזים, לדוגמא, ננקטים על ידי פרטים דומיננטים לא פחות, ואף יותר, מאשר על ידי פרטים כפופים, והם משמשים לאישוש וחיזוק הדומיננטיות בימי שלום, ולהכרעת

הדומיננטיות בזמן חילופי שלטון (de Waal 1989: 44-45). קשה לראות כיצד ניתן לכנות איום של פרט דומיננטי נגד פרט כפוף לו "הבעת טרוניה". זיהוי ההתקפה כהבעה, אם כן, יכול להתקיים רק בתנאי שמדובר בהתקפה של פרט דומיננטי על-ידי פרט כפוף. כמו כן, אם נשתמש בהגדרה המשופצת שהצעתי לעיל להבעה (היכולת של פרטים להשיג את רצונם דרך השפעה על פרטים דומיננטיים), הרי שישנו מגוון שלם של התנהגויות בקרב קופי האדם האפריקניים¹¹ שמקנים להם את היכולת הזו ביתר יעילות: התחננות, הושטת יד, נעיצת מבטים, ניקוי הפרווה (grooming), ובמקרה של הבונובו - יחסי מין (de Waal 1989, 1996, de Waal and Lanting 1997).

נידוי (ostracism)

Masters (1986), בהמשך לסיווג שלעיל, זיהה יציאה גם עם נידוי (ostracism), וכינה פעולה זו כ"יציאה כפויה". זיהוי שכזה מעוות את מטרתו המקורית של המודל של הירשמן. נידוי, הגם שהיא פעולה בעלת חשיבות רבה (כפי שאתאר בהמשך), אינה יכולה להוות חלק מהמודל של הירשמן, שעוסק בפעולות של האזרח/לקוח לשיפור אינטרסנטי של מצבו. נידוי הוא, לפיכך, קטגוריה חדשה שיש להוסיף למודל, כתגובה של הארגון/יצרן כנגד "עושי בעיות" בקרב האזרחים/לקוחות. הירשמן מתייחס לרעיון דומה כשהוא מתאר "מונופולים עצלים" מוגבלים שמעדיפים שלקוחות נרגנים יעזבו לטובת מתחרים מורשים, תחת שירימו קול מחאה ויטרידו את מנוחתה של הנהלת המונופול הממשלתי (Hirschman 1970: 58-60). המעבר מארגון שמעדיף שלקוחותיו הבלתי-מרוצים יעזבו אותו לארגון שדוחה אקטיבית לקוחות מסוימים, עם זאת, אינו דבר של מה בכך. ההבדל, לטעמי, נעוץ במה שאפשר להגדיר כ"נאמנות כפויה": הלקוח הנרגן של מונופול מוחלט, כמו גם הפרט בחברה שערכיה או אופן התנהלותה אינם לרוחו, אך קשור אליה בקשרי משפחה ויציאה ממנה מהווה סכנה פיזית לו עצמו ולשארי (כפי שתואר לעיל) - שניהם נאמנים לקבוצה בעל כרחם. אך בעוד המונופול יכול לאפשר "שחרור קיטור" דרך יצירת הזדמנויות לתחרות מוגבלת שתטול ממנו את אותם לקוחות בעיתיים, הרי שהחברה כפי שתוארה לעיל אינה יכולה לפתוח עבור חברים בעיתיים בה ערוצים ליציאה, ועל כן חברות כאלו לא יזמו זאת מרצונם.

מכיוון שהנידוי (המוחלט) הוא מוצא אחרון (ובעיתים) מצד החברה, הרי שניתן להניח כי בניגוד למונופול העצל, החברה המנדה אינה עושה זאת מטעמי נוחות ועצלנות, אלא כדי לשמר את

לכידות השורות בתוכה אל מול איומים. מעניין לציין בהקשר זה את שתי הקטגוריות של דחיה והדרה בתוך הקבוצה החברתית שמזהה חוקרת השימפנזים הידועה גיין גודול: (1) דחיה בעקבות תחרות בתוך הקבוצה, (2) ודחיה בעקבות התנהגות חריגה של פרט בקבוצה (Goodall 1986b). בשני המקרים, הדחיה היא על בסיס איום על הקבוצה במצבה הנוכחי - אם על ההיררכיה הקיימת בה, ואם על בריאותה.¹²

מובן שנידוי אינו בהכרח נידוי מוחלט. Mahdi (1986) מתאר סוגים שונים של נידוי בקרב הפת'אנים (Pathan Hill Tribes), או "פוחטון", כפי שהם קוראים לעצמם), המתגוררים על הגבול שבין אפגניסטן לפקיסטן. בין סוגי הנידוי ניתן למצוא את מלוא הספקטרום, החל במורת-רוח פומבית וכלה בהוצאה להורג. Boehm (1993, 1999) מציג השוואה של 48 תרבויות פרימיטיביות שכל אחת מהן עושה שימוש באחת עד ארבע סנקציות חברתיות שונות כנגד "עושי צרות" ופרטים המנסים לכפות את שליטתם על שאר השבט: הבעת דעה בפומבי, ביקורת ישירה, לעג, אי-ציות, הפלה ממעמד, נטישה, הגלייה והוצאה להורג. בקרב שימפנזים פרט יכול להיות מורחק אל הפריפריה של הטריטוריה השבטית, או אף מעבר לה, עם או בלי אפשרות לחזור כעבור זמן מה. אך ישנן גם סנקציות אחרות שהשימפנזים מפעילים זה כלפי זה - המנעות מחלוקת מזון, מניעת מגע מיני עם נקבות בקבוצה, מניעת פיוס בעקבות ריב, איומים, רדיפות, אלימות פיזית, ובמקרים קיצוניים - הרג. יכולתם של השימפנזים להתארגן בקואליציות מאפשרת גם לפרטים כפופים, במקרים מסוימים, להפעיל חלק מהסנקציות הללו כלפי פרטים דומיננטים עליהם - ואפילו כלפי זכר האלפא בקבוצה (de Waal 1982: 88).

רפובליקות בנות: הפוליטיקה של קופי האדם האפריקניים

”מסתבר שהכל כבר קיים וזה אומר שכלום לא המצאתי”

- ארקדי דוכין

המחקר האתולוגי על חייהם החברתיים של פרימאטים נוטה להתנהל לפי כרוניקה קבועה: בתחילה מתוארת החיה כ”פרא אציל”, כמופת לפציפיזם וכהוכחה לטבע הבלתי-אליים של בני האדם. עם הזמן, לעומת זאת, נחשפות לאיטן הזוועות שפרימאטים נוהגים לעשות: רצח פעוטות, קניבליזם, רדיפה של קבוצות שכנות, אלימות עד כדי הרג של פרטים בתוך הקבוצה ושאר מרעין בישין. מבין קופי האדם האפריקניים, הגורילות והשימפנזים כבר עברו תהליך שכזה, בעוד הבונובו נמצא עדיין בשלבים הראשונים שלו (אם כי, כמובן, יתכן ובמקרה זה אכן מדובר במין בלתי-אליים, אך ניסיון העבר מצביע כי עלינו להזהר בהצהרות כאלו) (de Waal and Lanting 1997: 84-85). כרוניקה דומה קיימת גם בקרב מחקרים אנתרופולוגיים (Boehm 1999: 225-227), וראה לדוגמא Wrangham and Peterson 1996: 94-107 לתיאור המקרה של מרגרט מיד ומחקרה השנוי במחלוקת אודות ילדות בסמואה).

אך עם כמות שעות מחקר הולכת וגדלה בקרב קופי-אדם, הן בסביבתם הטבעית והן בשבי, ניתן כיום לתאר באופן סביר את חייהם החברתיים-פוליטיים של חיות אלו, ובכך אעסוק בעמודים הבאים.

גורילות

הגורילות חיות במבנה חברתי של הרמון: זכר (כסוף-גב) יחיד הוא הדומיננטי בקבוצה, ותחתיו נמצאות מספר נקבות וצאצאיהם. צאצאים זכרים שמגיעים לבגרות מינית רשאים להשאר בתוך ההרמון, אך אין הם מורשים להזדווג עם מי מהנקבות בקבוצה. לפיכך, זכרים מתבגרים או בוגרים נוטים לעזוב את קבוצת האב שלהם בגיל מוקדם, ולהצטרף לקבוצות של צעירים ”רווקים” אחרים בחיפוש אחר נקבות פנויות או הרמונים שניתן להשתלט עליהם. הזכרים אמנם נוהגים לחיות בקבוצות בשלב זה, אך נסיונות השתלטות על הרמונים, ככל הנראה, מתבצעים על ידי גורילות בודדים, ולא במשותף. זכר שהצליח להתגבר על זכר בעל הרמון יסלק (או יהרוג) את

יריבו, ויקח את הנקבות תחת חסותו. לעיתים, כאשר לנקבות יש צאצאים צעירים, הזכר השליט החדש עשוי להרוג את הצאצאים ובכך לאפשר לנקבות להכנס להריון שוב תוך תקופה קצרה (Wrangham and Peterson 1996).

צאצאים זכרים שנותרו בתוך קבוצת האב שלהם יסייעו בידי אביהם בהגנה על הנקבות ועל יתר הצאצאים (שהם אחים או אחים למחצה של הזכרים הבוגרים). סיוע זה מתאים לתבנית "ברירת השארים" כפי שתוארה לעיל - במיוחד מכיוון שזכרים שנותרו בקבוצת האב שלהם הם, בסבירות גבוהה, זכרים שיתקשו לנצח בקרב זכרים דומיננטיים אחרים.

כל עוד הם בתוך קבוצת האב, הצאצאים (כמו גם אמהותיהם) כפופים לגמרי לכל גחמה של זכר האלפא. הקבוצה לא תנוע לפני שזכר האלפא החל לנוע, ותמיד האלפא יקבע את כיוון הנדידה (Boehm 1999).

על פי המושגים של הירשמון, כפי שנידונו לעיל, הגורילות מתקיימות במערכת עם יציאה קלה ובלי ערוצים להבעה בכלל. לצאצאים יש אפשרות לבחור באופציה של נאמנות, ובכך להגדיל את הכשירות הכוללת שלהם כאשר הסבירות ליציאה מוצלחת (כלומר, ליצירת הרמון משלהם) נמוכה. מכיוון שהזכרים השליטים אדישים להחלטת הזכרים הצעירים אם לצאת או לא, לא ניתן לדבר על נידוי בקרב הגורילות.

ראוי לשים לב למספר תכונות של הגורילה הנובעות מתיאור זה, ותהיינה רלוונטיות לניתוח האבולוציה של הפוליטיקה:

(1) קואליציות על בסיס קירבה משפחתית. הגורילה מציג יכולת לקיים קואליציה בין אב לצאצאיו לשם הגנה על ההרמון. קואליציה שכזו היא צעד ראשון לקראת קואליציות בין פרטים ללא קירבה משפחתית, כפי שנראה בהמשך בקרב שימפנזים.

(2) יריבות בין קבוצות מגובשות לבין פרטים מחוץ לקבוצה. בשל מבנה ההרמון, כל זכר שבא מחוץ לקבוצה מהווה אויב ומטרה למתקפה של הזכר השליט וצאצאיו. יריבות זו עם קבוצות ופרטים זרים מתאימה להתנהגותם של קופי-אדם באופן כללי, ועשויה להוות הן שלב מוקדם לקראת התפתחות המבנה השבטי של השימפנזה והבונבו, והן הסתגלות יחודית לגורילה מתוך מבנה שבטי קדום. מהידוע לנו כיום, קשה להסיק מה כיוון ההתפתחות (ראה Boehm 1999).

(3) "שבטים" אד-הוק של זכרים רווקים. בהתאם לשתי התכונות הקודמות, קבוצות זמניות אלו יכולות להיות שלב מעבר לקראת מבנה שבטי - מעבר שיתרחש עם התפתחות היכולת לקיים קואליציות של זכרים שישתלטו בכוחות משותפים על הרמון של זכר זר.

הבונובו (*pan paniscus*) הוא הנדיר והביישן שבין קופי-האדם האפריקניים. מחקרים בסביבתו הטבעית מפקים רק שעות תצפית מועטות עבור כל חודש מחקר (de Waal 1989). במשך שנים רבות חוקרים הכירו פרטים ממין זה, אך לא זיהו אותם כנפרדים מהשימפנזה. הראשונים להעריך כי מדובר במינים נפרדים הם חוקרי התנהגות כגון רוברט יירקס בעשור השני של המאה ה-20. לקראת סוף שנות ה-20 זיהו גם חוקרי האנטומיה כי מדובר במין נפרד, והעניקו להם את השם "שימפנזה גמדי" (*pygmy chimpanzee*) - שם מטעה, משום שהבונובו הוא לא שימפנזה ולא גמדי: אמנם בממוצע זכר הבונובו קטן מזכר השימפנזה, אך ישנה חפיפה נרחבת בטווח הגדלים (אם כי הגולגולת קטנה יותר אצל הבונובו), והנקבות זהות בגודלן. השם "בונובו" הוא, יתכן, לא יותר משיבוש של שם העיירה בולובו בזאיר, שהופיע על ארגז משלוח, אך מסיבות לא ידועות, הוא דבק בחיה והפך לשמה הפופולרי (de Waal and Lanting 1997).¹³

הבונובו יחודי בקרב הפרימאטים (וכמעט יחודי בין היונקים) בכך שאין בקרב מין זה דומיננטיות אוטומטית של כל הזכרים הבוגרים על כל הנקבות. הבונובו חיים ב"קהילות" במבנה חברתי המוכר כ"פירוד-איחוד" (*fission-fusion*): מתוך הקהילה שגודלה נע בין 20 ועד 75- פרטים¹⁴, נוצרות מדי יום תת-קבוצות זמניות לחיפוש מזון. תת-הקבוצות מתערבבות ביניהן ופרטים עוברים מאחת לשנייה בחופשיות, אך הם לעולם לא יצאו אל תת-קבוצה מקהילה זרה. בתוך כל קהילה קיימים שני מבנים מקבילים של היררכיה - בין הזכרים ובין הנקבות, כאשר נקבת האלפא שווה בדרגתה לזכר האלפא, ודרגתו של כל צאצא מושפעת מדרגתה של אמו, לפחות כל עוד היא בחיים. עם זאת, הבונובו אינם קפדניים במיוחד בכל הקשור להיררכיה הפנימית שלהם, וקשרים חברתיים נרחבים מתקיימים בין פרטים בכל הרמות.

אצל הבונובו הנקבות הן שעוזבות את הקהילה ועובדות לקהילות זרות (ופעמים רבות עוינות), בעוד הזכרים נותרים בקהילת הולדתם בדרך-כלל. בנוסף, נקבות עשויות לחצות את הקווים לזמן קצר בלבד. ידועים מקרים בהם נקבות עברו לטריטוריה של קהילה סמוכה, קיימו יחסי מין עם זכרים או נקבות שם, וחזרו לקהילתן המקורית. פעולה כזאת ניתן להשוות עם העוינות הרבה שמופגנת על ידי קהילה כאשר זכר מקהילה זרה נכנס לשטחה - עוינות שמביאה להצגת איום (*displaying*), למרדפים ולבריחה של הזכר הזר.

הזכרים בתוך הקהילה אינם יוצרים קואליציות עם זכרים אחרים, וכל מריבה על מעמד בין שני זכרים תוכרע או ביניהם בלבד, או בסיוע נקבות קרובות משפחה של הזכרים. הנקבות, לעומת

זאת, מקיימות מערכות יחסים עניפות שבאות לידי ביטוי רק במקרי חירום, כאשר ההיררכיה הפנימית של הנקבות מאוימת על-ידי נקבות עולות, וכאשר מאבקי מעמד בין הזכרים מתקרבים להכריע את זהות זכר האלפא החדש של הקבוצה - אז מתגייסות הנקבות לסייע לזכר המועדף עליהן (de Waal and Lanting 1997: 74-75).

יש לשים לב לתופעה מפתיעה כאן: הזכרים, כאמור, קשורים זה לזה בקשרי משפחה, ודווקא הם אינם יוצרים קואליציות. זאת בעוד שהנקבות, הזרות זו לזו מבחינה ביולוגית, יוצרות קואליציות מורכבות ומנצלות חלק גדול מזמןן ליצירת קשרים חברתיים. היפוך תפקידים זה עשוי להיות תוצאה של סממן בולט אחד של הבונובו - חיי המין המגוונים שלהם.

הבונובו, שכוננו בהומור גם "קופי הקמה-סוטרא", מקיימים יחסי מין במנותק מצרכי רבייה. לבונובו אין תקופת "ייחוס". אמנם הנקבה מפגינה התנפחות של איבר המין, כמו נקבת השימפנזה, אך בעוד שזו האחרונה מפגינה סימני מוכנות מינית שכאלו רק כ-50 אחוז מזמן המחזור החודשי, אצל הבונובו ההתנפחות קיימת 75% מהזמן - וגם כאשר היא אינה קיימת, אין זה מונע מנקבת הבונובו לקיים יחסי מין (de Waal 1989: 199). רק בחלק קטן מהזמן הזה ההזדווגות עשויה לשמש לרבייה. חלק גדול מיחסי המין שמקיימים הבונובו הם לשם שמירה על הלכידות החברתית, כאמצעי לפיוס בין פרטים יריבים, כדי לגרום לפרטים אחרים לחלוק במזון שהם מחזיקים, ואפילו סתם כאשר הם שמחים במיוחד - כאשר קבוצה של בונובואים מוצאת מאגר גדול של מזון, הם עשויים לפרוץ באורגיה קצרה לפני שיפנו לאכול את המזון. יחסי המין בקרב הבונובואים אינם מוגבלים לזוגות זכר-נקבה: זוגות של זכרים עשויים לאונן אחד לשני או להתחבק תוך שפשוף אברי המין האחד כנגד השני (יחסי מין בין זכרים לעולם אינם מגיעים עד לשפיכה); זוגות של נקבות מקיימות יחסי מין ביניהן במספר תנוחות, שהעיקרית ביניהן היא שפשוף GG (genito-genital rubbing) - הדומה לתנוחה ה"מיסיונרית" (שאף היא משמשת זוגות של זכר ונקבה, בין יתר התנוחות המגוונות שלהם).¹⁵ יחסי מין חד-מיניים הם כלי לחיזוק קשרים בין פרטים ולהפגת מתיחות ביניהם. נקבות שמהגרות לקבוצות זרות משתמשות ביחסי מין עם נקבות אחרות כדי למצוא את מקומן בהיררכיה החדשה. כפי שכבר צוין, יחסי מין בין נקבות מקהילה אחת לזכרים ונקבות מקהילה זרה מתרחשים מפעם לפעם. (de Waal and Lanting 1997) משערים כי יש קשר בין נטייה זו לבין השקט היחסי בין קהילות שכאלו - שכן עשויים להתקיים קשרי משפחה בין הפרטים משני צידי המתרס. בכל מקרה, מגעים מיניים בין קהילות הם גורם ממתן שמצמצם את האלימות הפוטנציאלית ביניהן.

לסיכום, אם כן, בפני כל זכר עומדות מספר אפשרויות יציאה - בין אם מתת-קבוצה אחת לאחרת בתהליך הרגיל של פירוד ואיחוד, ובין אם על-ידי פרישה לאזורים הפריפריאליים של הטריטוריה ומעבר להם - פרישה שאמנם גלומה בה סכנה מסוימת, אך היא רחוקה מלהיות בלתי אפשרית: לזכרים עשויות להיות קרובות משפחה החיות בקהילות סמוכות, ואם מקומן בהיררכיה הנקבית גבוה מספיק, הן תוכלנה לאפשר לו להצטרף לקהילה. אפשרות היציאה, כמובן, פתוחה לרווחה בפני נקבות הבונובו. ערוץ ההבעה פתוח גם הוא בפני זכרים ונקבות - כפי שתואר, יחסי מין בין דומיננטיים לכפופים מהווים דרך נוחה ופשוטה להשפעה על הדומיננטים ולהשגת מטרות.

לפיכך, קשה לדבר על נאמנות חזקה בקרב הבונובו, כלומר, על נאמנות שמקורה בחישובי עלות/תועלת ולא בעצם הנטייה הביולוגית של הזכרים להשאר במקום הולדתם. הסכנה הנמוכה (ככל הנראה) הנשקפת לקהילה מצד קהילות שכנות מקטינה את חשיבות ברירת השארים בשאלה אם לעזוב את הקהילה או לא, וכך גם הסבירות הגבוהה לקיום קרובי משפחה בקהילות הסמוכות עצמן. אפשרויות היציאה וההבעה הנרחבות של זכרים בקהילה, לעומת זאת, מהווה מחסום על מידת האגרסיות בין זכרים בתוך הקהילה - עודף אגרסיות שמסתיימות באלימות עלול לפגוע בלכידותה של הקהילה, ולגרום לפירוקה. יתכן כי עודף כזה באגרסיות הוא שהוביל לפירוקה של הקהילה הגדולה בוומבה, לאחר שהקהילה עברה סף כלשהו של "מסה קריטית". בכל אופן, מקרים של ניודי בקרב הבונובואים אינם מוכרים, אם כי de Waal and Lanting (1997) מציינים כי ידוע על מספר חריג של פרטים, בעיקר זכרים, בעלי מומים - קטומי או חסרי אצבעות, ובמקרים מסוימים אפילו נטולי כפות ידיים. מכיוון שבונובואים, כמו שימפנזים, נוטים לנשך אצבעות, הרי שהפגיעות הללו עשויות לרמוז על רמת אלימות גבוהה יותר משידועה לנו.

שימפנזים

השימפנזים (pan troglodyte), יחד עם הבונובו¹⁶, הם קרובי המשפחה הקרובים ביותר של האדם (והאדם הוא הקרוב ביותר אל שני המינים). כסוג הנפוץ ביותר של קוף-אדם בגני-חיות ברחבי העולם, השימפנזה הוא, כנראה, הפרימאט המוכר ביותר לבני-אדם (פרט לאדם עצמו, כמובן). יתר על כן - זהו גם הפרימאט המוכר ביותר לחוקרים - כמות אדירה של מידע קיימת אודות השימפנזה, ממגוון מקורות. שני המחקרים העיקריים על שימפנזים בסביבתם הטבעית מתנהלים

זה שנים רבות, על-ידי גיין גודול בפארק גומבי (ראה Goodall 1986a), ועל-ידי קבוצה של פרימטולוגים יפניים בהנהגת טושיסדה נישידה, במהאלה (Mahale); פראנס דה-וואל הנהיג במשך שנים מחקר על שבט של שימפנזים בשבי, בגן-החיות ארנהם; בנוסף, רבים חקרו שימפנזים בתנאי מעבדה ובתנאים אנושיים (למשל, במחקרי שפה). חשוב לציין שברבים מהמחקרים הניסויים הללו נבדקו שימפנזים לפני גיל ההתבגרות, שיותר נוחים במזגם לניהול ניסויים. הדבר דומה לניסיון להסיק אודות התנהגותו של האדם מניסויים על ילדים בלבד (de Waal 1989).

השימפנזים, כמו הבונובו, חיים בקהילות פירוד-איחוד, וגם אצלם הזכרים נותרים בקהילת הולדתם, בעוד הנקבות נודדות (או נחטפות) לקהילות סמוכות. אך ההבדלים בהתנהגות החברתית בין שימפנזים לבונובו מפתיעים בעוצמתם יחסית לשני מינים כה קרובים. השימפנזים הזכרים הבוגרים (והמתבגרים) דומיננטיים כולם כלפי כלל הנקבות בקהילה, ומתחזקים סולם היררכי חד (אם כי נתון לשינויים תכופים). שימור ההיררכיה תופס חלק גדול מפעילותם החברתית של השימפנזים - בין אם דרך איום ומתקפה ובין אם דרך פיוס וניקוי הדדי. עוד שוני מהבונובו הוא נטייתם של השימפנזים הזכרים לקיים קואליציות בין שניים עד שלושה זכרים, המשמשות אותם כדי לתפוס את השלטון או להגן על שלטון קיים מפני זכר מאיים. דרך קואליציות מקבלים זכרים שלישיים ורביעיים בהיררכיה הזדמנות מיוחדת להגדיל את מספר ההזדווגויות עם נקבות השבט, ולקבל חלק גדול יותר מהמזון הזמין לשבט (de Waal 1982, Boehm). על ההתפתחות האבולוציונית של קואליציות בפרימאטים ראה: Tomasello and Call 1997: 206-210). לעומת הזכרים, הנקבות מקיימות היררכיה "שטוחה" יותר (כלומר, יש נקבה עליונה על שאר הנקבות, אך דרגות הביניים אינן מוגדרות בחדות), ואינן פועלות בקואליציות שאינן על בסיס קירבה משפחתית. עם זאת, כפי שהראה de Waal (1982), קבוצות בשבי של נקבות בלי זכרים יכולות לפתח התנהגות פוליטית מפותחת כמו של הזכרים - ואף לנהוג בדומיננטיות כלפי זכרים שצורפו מאוחר יותר לקבוצה. בקבוצה המתוארת, שמרו הנקבות לאורך זמן רב על כוח פוליטי מסוים (אם כי כל נקבה בנפרד הייתה כפופה לכל אחד מהזכרים), ושיתפו פעולה ביניהן כדי לפעול כנגד זכרים, כולל זכר האלפא, במקרה הצורך.

זכרים שמגיעים לבגרות מינית מתחילים את דרכם במעלה ההיררכיה, ראשית על-ידי איום על הנקבות הזוטרות, עד להכרה בכפיפות מצידן. לאחר מכן הזכר מכפיף לו את הנקבה העליונה. רק לאחר שכל הנקבות כפופות לזכר הצעיר, הוא מתחיל לנסות ולטפס במעלה ההיררכיה הזכרית, כמיטב יכולתו.

לביסוס ההיררכיה בקרב הזכרים, התפתח אצל השימפנזה רפרטואר גדול של פעולות איום (display) מחד ופעולות פיוס והכרה בכפיפות מאידך. פעולות איום תמיד כוללות זקירת הפרווה - פעולה שגורמת לשימפנזה להראות גדול באופן משמעותי מגודלו האמיתי - אך מעבר לכך, כל איום הוא שונה מקודמיו, וכולל הנפת ענפים, זריקת אבנים, עקירת עצים קטנים, רדיפה, תקיפה פיזית, קפיצות, תיפוף על הקרקע ועוד (Boehm 1999). פעולות ההכרה בכפיפות כוללות הן סימנים ווקליים, הן מחוות גופניות (הפניית האחוריים, למשל, או הכנסת אצבע לפיו של הדומיננטי כמעין "נשיכה סימבולית") והן הבעות פנים (חיוך¹⁷). Boehm (1999) מציין כי היתירות הגבוהה בצורות ההבעה של שתי הפעולות מצביעה על חשיבותה הגדולה של ההיררכיה ואישורה המתמשך בחברות שימפנזים.

מקרים מסוימים של אלימות דראסטית בין זכרים בתוך הקבוצה מוכרים לחוקרים הן בשבי (de Waal 1989) והן בסביבתם הטבעית (Goodall 1986b). אלימות זו מתרחשת תמיד בין הזכרים העליונים (בתוספת בני בריתם) במהלך מאבק על מעמד האלפא בקבוצה, ויכולה להביא לפגיעות קשות מאוד ואף למוות.

אלימות קשה יותר מפעילים השימפנזים כלפי פרטים מקהילות זרות. שימפנזים נוהגים "לפטרל" בגבולות הטריטוריה שלהם. אם הם יזהו זכר מבודד (או זכר ונקבה, או נקבה עם צאצא (Manson and Wrangham 1991) במרחק לא גדול, ישנה סבירות גבוהה שהם יתקפו את הזכר ולעיתים קרובות יהרגו אותו באכזריות. קבוצות הרפתקניות יותר חודרות לעיתים לעומק טריטוריות סמוכות כדי להרוג זכרים, לחטוף נקבות או להרוג ולאכול(!) פעוטות (Wrangham and Peterson 1996). בפארק גומבי, לאחר שקהילה גדולה אחת התפצלה לשתיים, צפתה Goodall (1986a) כיצד קבוצה אחת משמידה את חברתה - אף כי רק זמן קצר קודם לכן שתי הקבוצות היוו קהילה משותפת אחת! חשד למקרה נוסף של השמדת קהילה אחת על-ידי אחרת התרחש גם באזור המחקר השני, במהאלה (Manson and Wrangham 1991, Nishida 1991). קשה שלא לזהות התרחשויות כאלו עם עדויות להתרחשויות דומות בקרב חברות אדם פרימיטיביות ומקרים של רצח עם בין קבוצות אתניות בתקופה המודרנית (Keeley 1996).

כאשר אפשרויות היציאה כה מוגבלות, ולמעשה כמעט לא קיימות ברמת הקהילה (שכן הפרט עדיין יכול להרחיק עצמו מפרט אחר על-ידי מעבר בין תת-קבוצות), אין תימה בכך שהשימוש בהבעה עולה על גדותיו - הן דרך פיוס של דומיננטים, והן דרך איום על מעמדם בעזרת קואליציות. היכולת הנסתרת של הנקבות לקיים קואליציות רק מחזקת את הסברה כי בתנאים בהם היציאה נחסמת גם בפניהן (כזכור, בתנאי טבע הנקבות יכולות להגר בין קהילות, אך נקבות

עם צאצאים מסתכנות באלימות קשה), ביכולתן לנקוט באמצעים של הבעה כדי להשיג את מבוקשן.

כפי שתיארתי לעיל, מצב זה של "נאמנות כפויה", המוביל פרטים מסוימים לנצל את ערוצי ההבעה עד כדי הפיכתם ל"עושי צרות" מבחינת השליטים, מוביל באופן צפוי ל"יציאה כפויה" - כלומר, לנידוי. ואכן - זכרים או קואליציות דומיננטיים יכולים לסלק פרט מסוים מתוך הקבוצה, בין אם על-ידי הדרתו אל הפריפריה (באופן זמני או קבוע) ובין אם על-ידי הריגתו. מובן כי שלבי ביניים של נידוי - המנעות מחלוקת מזון, מניעת מגע מיני ומניעת מגע חברתי - גם הם קיימים.

סיכום

ראינו כיצד חברות שונות של קופי-אדם אפריקניים פיתחו אמצעים שונים לניתוב אגרסיות בתוך הקבוצה, על ידי שימוש באחד משני אמצעי הטרוניה שתיאר הירשמן - יציאה והבעה - ועל ידי שימוש בשני אמצעי הלחץ החברתי - נאמנות ונידוי. חשוב לזכור כי אופי ההתנהגות שתואר כאן מתאים לתנאי חיים מסוימים כפי שתוארו. ראינו כיצד בקרב שימפנזים, שינוי תנאי החיים יכול להוביל לשינוי במבנה החברתי ובהתנהגות הטיפוסית של קוף-האדם. דברים אלו, מן הסתם, יהיו נכונים שבעתיים אודות בני-האדם, בעלי הגמישות החברתית והסביבתית הגדולה.

אם נציב את המודלים שתיארנו לעיל לחברות פוליטיות בקרב קופי-אדם אפריקניים בנייתוחו של הירשמן, נראה כי הגורילות (יציאה בלי הבעה) דומים לתאגיד המסחרי - ואכן, שיקולי הפעולה מצד הזכר הצעיר הם "כלכליים": דרך ברירת שארים וכשירות כוללת יכול הצעיר להשאר בתוך קבוצת האב ולהשיג תועלת על-ידי הגנה על בני משפחתו המידיים. כאשר יש סיכוי גבוה לתועלת גבוהה יותר מחוץ לקבוצת האב (תועלת שכוללת בחישוב את הסכנה לקבוצת האב בדלדול הכוח העומד לרשותו על-ידי עזיבת אחד הפרטים), יעזוב הזכר הצעיר את משפחתו וינסה להקים הרמון משלו.¹⁸

השימפנזים (אין יציאה, יש הבעה מוגבלת, נאמנות כפויה ונידוי) דומים יותר מכל לחברה האנושית המסורתית¹⁹ של שבטים או עמים לוחמניים, עם אלימות בין-שבטית גבוהה ורמות גבוהות של נידוי - החל בסנקציות חברתיות ספונטניות (ביקורת, התעלמות, לעג) וכלה בסנקציות משפטיות קשות (הגלייה, מוות) של שלטון דספוטי. מצב כזה בחברות אנושיות, כפי שניתן לדמיין, הוא כזה שקשה לצאת ממנו. המערכת מאורגנת כך שהיא תמנע או תתעלם מתשומות מצד

ה"לקוחות" (בני השבט) שלה, וכך היא מנציחה את עצמה. מבחינה ביולוגית, אם כן, זוהי מערכת יציבה, גם אם מבחינה נורמטיבית (מתוך השקפה מודרנית מערבית) היא בלתי רצויה. עם זאת, בהמשך נראה איך שינוי בטבע האדם אפשר לחברות המאורגנות בצורה דומה, עם אותם ערוצי הבעה ותגובה, להיות קרובים יותר לאידיאל השיוויוני של הליברליזם המערבי.

חברת הבונובואים (יציאה יחסית קלה, הבעה אפקטיבית, נאמנות ומעט נידוי (לרוב לא אליים)) דומה יותר מכל לחברה הדמוקרטית המודרנית,²⁰ בה מתאפשרת לפרטים יציאה קלה ופשוטה (בדרך-כלל) מתוך החברה המיידית שלהם (עיר, מחוז) כמו גם מתוך הקהילה כולה (מדינה), אך גורם הנאמנות (הטבעית, שאינה כפויה) נותן עדיפות לערוץ הבעה. אפשרויות הנידוי עדיין קיימות, אך בדרך-כלל מדובר בנידוי מוגבל יותר (סנקציות חברתיות, קנסות), לרוב זמני (מאסר). ראוי להדגיש כי הנידוי בחברות דמוקרטיות מופעל בעיקר כלפי התנהגות שחורגת מהנורמות המקובלות, ולא כמו בחברות מסורתיות, שם הסנקציות מופעלות בעיקר כנגד מתנגדים למשטר וטוענים לכתר. ההבדל הזה קיים במידה רבה גם בין חברות בונובו לחברות שימפנזים, בהתאמה. הבדל חשוב בין חברת הבונובו לבין הדמוקרטיה המודרנית נמצא בהמנעותם של הבונובואים הזכרים מלהתארגן בקואליציות, לעומת הנטייה האנושית הנרחבת להקים קואליציות רחבות מאוד.²¹ הבדל זה יכול להסביר מדוע בני האדם אינם נזקקים למנגנון "הוצאת קיטור" דומה לחיי המין הפרועים של הבונובו כדי להשיג תוצאות דומות.

הומו ספיאנס : הפרבולה של הפוליטיקה האנושית

“Light will be thrown on the origin of man and his history.”

- Charles Darwin, The Origin of Species

בפרק הקודם ראינו כיצד סוגים שונים של קופי-אדם מתנהגים מבחינה חברתית. כפי שראינו במקרה השימפנזים, יכולים להיות הבדלים משמעותיים בין ההתנהגות בתנאים טבעיים לבין התנהגות קופי-האדם בתנאי שבי. משמעות הדבר היא כי לא כל התכונות מופיעות אצל בעלי-חיים בסביבתם הטבעית. תכונות מסוימות מודחקות בדרך-כלל ומופיעות רק בתנאים חריגים.²² בין תכונותיו היחודיות של האדם היא יכולתו לשנות את סביבתו באופן משמעותי, מחושב ומכוון. תוצאותיו של שינוי כזה הן, פעמים רבות, לא לגמרי צפויות לנו. האדם ממציא פיתוחים כדי לפתור בעיה אחת, ופעמים רבות הפתרון יוצר בעיות חדשות, ודי לנו לקרוא אודות ההשפעות מרחיקות הלכת של בני האדם על האקולוגיה מאז המהפכה התעשייתית. אך לפעמים השינויים שיוצרים פיתוחים אנושיים אינם רק בסביבתנו, אלא גם בנו עצמנו - בדרך בה אנו מתנהגים, באופן בו אנחנו הופכים את הגנוטיפ שלנו לפנוטיפ.²³ כפי שאראה בשורות הבאות, האדם ב"סביבתו הטבעית" המקורית הצליח לשמור, ככל הנראה, על חברה אגליטרית בזכות יכולותיו הקוגניטיביות. אך אותן יכולות קוגניטיביות הביאו אותו לשנות את סביבתו, ותוצר לוואי של התנאים החדשים היה שינוי במבנה החברתי בו האדם התקיים - ממודל אגליטרי למודל דספוטי. Knauff (1991) ו-Boehm (1993, 1999) תיארו זאת כפרבולה: ממודל דספוטי בקרב שימפנזים, דרך מודל אגליטרי בקרב בני-אדם פרימיטיביים, וחזרה למודל הדספוטי בבני-אדם מאוחרים יותר, במה שניתן לכנות "חברות ביניים". אני אטען כי השיבה חזרה למודל יותר אגליטרי במדינות הדמוקרטיות המודרניות אינה מקריות משמחת אך בלתי טבעית בעליל עבור בני-אנוש (Somit and Peterson 1997), אלא המשך אותה "פונקציית סינוס" - כלומר, תנאי העולם המודרני, באופן פרדוקסלי, אפשרו לבני האדם לחזור, במידה מסוימת, לאותו מודל שלטוני שבו פעלו בראשית ימיהם.

חברות פרימיטיביות מסוימות זוהו כאגליטריות כבר על-ידי אנתרופולוגים במחצית הראשונה של המאה ה-20 (Boehm 1993). מאז, הסתבר כי התואר "חברות אגליטריות" מגיע לרוב החברות המוקדמות. לחברות אלו, המפוזרות בכל רחבי הגלובוס, יש מספר מאפיינים משותפים: מדובר בחברות קטנות של עשרות עד מאות בודדות של פרטים, החיים כנוודים או כחקלאים זעירים. החברות הן טרום-אלפאבתיות, ולכן המסורת שלהן היא אוראלית בלבד. השבטים הללו מקיימים מערכת חברתית דומה לקבוצות הפירוד-איחוד שתוארו לעיל עבור שימפנזים ובנובואים - השבט מתחלק לחבורות קטנות ונזילות לצרכי ציד או ליקוט מזון. כמו כן, החברות הללו נוהגות להתפצל לחברות נפרדות לאחר שהשבט הגיע לגודל מסוים.

אחד המאפיינים המפתיעים של חברות מוקדמות הוא החוסר במנהיג: חרף מה שנראה לנו כמעט כצורך אנושי בסיסי (ראה, למשל, פרום 1992), הרי שבחברות הללו פעמים רבות אין מי שמפעיל סמכות באופן קבוע על יתר חברי הקבוצה, ואם ישנו אדם שמחזיק בתפקיד רשמי של מנהיג, הרי שהתואר המתאים ביותר לתיאור תפקידו הוא "מתאם": המנהיג מכנס את החברים בקבוצה כדי לדון בסוגיות שעל הפרק לפני קבלת החלטה. החלטות מתקבלות על-ידי קונצנזוס - הפרטים (בדרך-כלל רק הזכרים) מגיעים דרך דיון להסכמה על אופן הפעולה הנדרש. המנהיג, אם ישנו כזה, ימנע מלהביע את דעתו, ורק כאשר יבחין כי מתגבש כיוון פעולה מוסכם על הרוב, יציע אותו כמעין "הצעת החלטה", שהשבט יאשר (Boehm 1999: 114-116).

במבט חטוף, נראה כי מדובר במערכת פוליטית מאוד לא יציבה: בעלי אספירציות פוליטיות יוכלו בקלות להשתלט על החברה ולהפוך לשליטים חזקים בתוכה. יהיה זה שגוי לנסות ולטעון כי מדובר בחברות אוטופיות, שם טבע האדם נוצח (או אולי אפילו "טרם קולקל", כפי שהיו אומרים הרוסויאנים), ולכן הן מצליחות להתקיים לאורך זמן בלי להתדרדר לשלטון הדספוטי הנפוץ כל-כך בקרב בני אדם. למעשה, מתחת לפני השטח רוחש חשד הדדי גדול בין הפרטים בתוך החברות השיווניות הללו, וכלפי בעלי תפקידים יותר מכל. החשש הזה מפני השואפים לשררה בא לידי ביטוי בסדרה של כלים נוגדי-אוטוריטריות (antiauthoritarian, כפי שמכנה אותם Boehm 1999) - ביקורת, לעג, התעלמות, הדחה ממשרה, נטישה, הגלייה ואף הוצאה להורג - שמהווים איום מתמיד על מנהיגים וחובבי-שררה, ומונעים, בדרך-כלל עוד לפני האסקלציה לאמצעים הבוטים ביותר, ניצול לרעה של מעמד.

מה מאפשר את קיומו והשרדותו של מנגנון כזה? דומני כי התשובה נעוצה בפיתוח של יכולת שקיימת בנמצא, בצורה פחות מתוחכמת, אצל השימפנזים: היכולת לקיים קואליציות לטווח ארוך בין פרטים שאינם קרובי-משפחה. ככל הנראה, השימפנזים מוגבלים ביכולתם לקיים קואליציות משמעותיות (כלומר, לטווח של יותר ממריבה אחת) עם מספר שימפנזים אחרים. קואליציה ארוכת-ימים בין שלושה קופים היא, ככל הנראה, שיא היכולת השימפנזית. אצל בני אדם, לעומת זאת, היכולת לקיים קואליציות התרחבה פלאים, ואנו מסוגלים לקיים קואליציה משותפת (בהנתן תנאים סבירים) בין עשרות פרטים, ואולי אף יותר. הקואליציה הרחבה הזו נוצרת, בחברות הפשוטות, סביב הכלל שניסח Schneider (1979, quoted in Boehm 1999): "כל בני האדם מעדיפים לשלוט, אך אם אינם יכולים לשלוט, הם מעדיפים להיות שווים" (תרגום שלי). הקואליציה האגליטרית הזו, אם כן, משמשת לאותו תפקיד שמשמשות קואליציות אצל שימפנזים - קרי, מתן כוח לזכרים השני והשלישי בהיררכיה להפיל את האלפא ולתפוס את מקומו כשליטים יחדיו - רק בהרחבה לכלל הזכרים, ולא ל"אוליגרכיה חלופית", כפי שאולי היה מכנה אותה מיכלס. צורת ממשל הפוכה כזו מכונה אצל Boehm (1993, 1999) "היררכיית שליטה הפוכה" (reverse dominance hierarchy). בשיטה זו, אם כן, הרוב החלש מתגבר על המיעוט החזק²⁴ וכופה עליו להשאר בגבולות סבירים של התנהגות.

חוזקה של קואליציה כזו היא בכך שהיא בעלת כוח שלילי בלבד - היא אינה בעד אף צד, אלא נגד כל מי שמנסה לצבור שררה. לכן, בניגוד לקואליציות שנועדו לתת לאוליגרכיות שררה, ולעד דינן להגיע למריבות פנימיות, אין מקום לפיצולים פנימיים בקואליציה האגליטרית: כל פרט חשדן כלפי הפרטים האחרים, וכל הפרטים מודעים לנורמות השוללות רדיפת שררה.

גם לתקשורת האנושית יש מקום חשוב כאן. מכיוון שהקבוצות מתפרשות על פני שטח גדול, יש לפרטים חזקים הזדמנויות רבות לשלוט על חלק מהקבוצה או בודדים מתוכה, כאשר הם רחוקים מהיתר. אך יכולתם של הפרטים הנרדמים לספר לחבריהם אודות מעשיו של הפרט הרודה, ולהביא לענישתו, היא חסם נוסף בפני רודף השררה.

אלמנטים של ביזור סמכויות גם הם משמשים בחברות הללו כאמצעי מניעה לעליית דספוטים. בחברות פרימיטיביות בצפון ודרום אמריקה, למשל, מקובל לקיים שתי מערכות מקבילות של מנהיגות - לשעות שלום ולשעות מלחמה (Lowie, cited in Boehm 1999: 108). זאת, משום שבשעת מלחמה הגיוני לציית למנהיג. החלפת המנהיג עם תום המלחמה מקשה על המשך ה"הרגל" הזה אל תוך ימי השלום.

בבואנו לבחון את החברות הללו במונחיו של הירשמן, אנו מגלים תופעה מעניינת: מכיוון שאין מנהיגות חדה, הרי שכל ניסיונות ההשפעה על התנהלות הארגון החברתי מופנים אל כלל הפרטים (או לפחות אל כלל השחקנים הפוליטיים - היינו הזכרים) בקבוצה, ובו בזמן הקבוצה עצמה היא שמפעילה את אמצעי הלחץ של הארגון החברתי. משמע, אותם פרטים בדיוק פועלים במרחב החברתי גם כמעלי טרוניות (בעיקר דרך הבעה ב"מועצות שבט", ביקורת ישירה על "עושי בעיות" ורכילות אודותם מאחורי גבם) וגם כמפעילי סנקציות (נידוי לסוגיו).²⁵ אפילו הפרט המחזיק בתואר המנהיג (אם קיים כזה) שותף לשני התהליכים, והוא נאלץ לעמול ולשכנע את יתר הפרטים, משל היו שליטים מעליו, כדי לקבל את רצונו.

מה הם הגורמים לנטישת השיטה האגליטרית לטובת שיטות דספוטיות? כפי שטענתי לעיל, הגורם שמאפשר את קיומן של חברות אגליטריות הוא גודלה הקטן של היחידה החברתית (לא יותר מכמה מאות פרטים). לפיכך, הגדלת היחידה החברתית באופן משמעותי מבלי להפרד לשתי קבוצות נפרדות היא הגורמת למעבר לשיטות דספוטיות. הגורמים לכך יכולים להיות שונים: מעבר למגורי קבע ולחקלאות בקנה מידה גדול, או איום חיצוני שדוחף מספר שבטים להקים קואליציה משותפת עם שלטון מרכזי, למשל. מרגע שהקבוצה החברתית גדלה מעבר לגודל מסוים, הקואליציות שנבנות הופכות לפחות כוללות, ומתגבשים פלגים וסיעות. פיתוחים כגון חקלאות מתקדמת או שימוש בכלים יכולים להביא אף לפערים כלכליים, שיחזקו את הריבוד החברתי המתגבש. התהליך המתואר אינו דטרמיניסטי או מחויב המציאות, אך הוא בהחלט נפוץ. מבחינה צבאית, מובן כי שבט צייתן יעיל יותר מאשר שבט אגליטרי שבו כל פרט שומר לעצמו את הזכות לסרב לפקודות מבלי שתנקטנה נגדו סנקציות. באופן כזה, ניתן להניח ברמה גבוהה של סבירות, נמחו מעל פני האדמה שבטים רבים שהתעקשו להשאר תחת שיטת שלטון אגליטרי.

עם זאת חשוב לזכור כי במהלך רוב רובה של ה(פרה-)היסטוריה האנושית (כמיליון שנה), התקיימו בני-אדם בחברות אגליטריות, בעוד שהפיתוחים שהביאו למעבר למערכת דספוטיות התרחשו ב"הרף-עין" אבולוציוני: לפני כ-12,000 שנה בלבד (Erdel and Whitten 1994). לפיכך, היסודות האבולוציוניים שאפשרו לבני-אדם לקיים חברות אגליטריות עדיין קיימים בגנים האנושיים. השינוי בשיטה הפוליטית היה ברמת הפנוטיפ, לא ברמת הגנוטיפ. טענות כגון זו של Somit and Peterson (1997), כאילו "אין זה משנה באיזו מאה או באיזה עידן ... משטרים אוטוריטריים ניכרים בקיומם ובהשרדותם" (p. 3, תרגום שלי), כמו גם ה"הוכחה" שמספקים הכותבים - "בחינה אובייקטיבית של כ-200 המשטרים הקיימים כיום" המראה כי משטרים

אוטוריטריים עדיין יותר נפוצים מאשר משטרים דמוקרטיים (שם) - אינם אלא זריית חול בעיני הקוראים, שכן המשטרים הפוליטיים הללו הם משטרים של **מדינות**, ולכן ה"בחינה האובייקטיבית" מתעלמת מעשרות ומאות התרבותיות הפרימיטיביות, חסרות המדינה, הקיימות כיום, ובוודאי ממאות אלפי שנים של קיום אגליטרי, על-פי כל הסימנים הקיימים. מאידך אין לראות באדם האגליטרי בהכרח מודל לחיקוי שיש לשאוף אליו. השיוויון בחברות הפרימיטיביות נשמר במחיר של איום מתמיד מבחוץ (מה שכיניתי "נאמנות כפויה", המונעת את אפשרות היציאה) ומבפנים ("נידוי"), ומחייב חיים על גבול המחסור התמידי.²⁶

מחברות דספוטיים לדמוקרטיה מודרנית

עד כה ראינו כיצד התפתחות קוגניטיבית אפשרה מעבר מהחברה הדספוטית של עולם קופי-האדם לחברה אגליטרית בקרב בני-אדם פרימיטיביים, וכן כיצד פיתוחים טכנולוגיים וחברתיים הביאו למעבר למצב דספוטי חדש, הנובע מהסביבה החדשה בה פועל האדם. בשורות הבאות אנסה להעריך כיצד התאפשר מעבר שלישי במאות האחרונות, משיטות דספוטיות לשיטות דמוקרטיות.

השיטה הדמוקרטית מתבססת על יצירת קואליציות בין אזרחים, בדרך כלל באזורים גאוגרפיים מצומצמים, לבחירת נציגים לפרלמנט. במסגרת זו קיימים שני סוגים של "הסכמים קואליציוניים" - האחד הוא בין האזרחים לבין עצמם, שמוציאים מתוכם מועמד מסויים, תומכים בו ופועלים במשותף למען קידומו, ולאחר בחירתו - לוחצים עליו במשותף לקיים את הבטחותיו ולשמור על האינטרסים המקומיים. סוג זה של הסכם הוא מוחשי יותר עבור הפעילים במפלגה, וכמעט ואינו קיים עבור מצביעים מזדמנים, שפעילותם הפוליטית מוגבלת ליום הבחירות בלבד. ניתן לקרוא להסכם זה "קואליציה ישירה". ה"הסכם הקואליציוני" השני הוא בין המועמד לבין כל אחד מתומכיו. סוג זה של "הסכם" יוצר "קואליציה עקיפה" עם כל שאר תומכיו של המועמד, ומקל על אזרחים שאינם פעילים במסגרת מפלגתית, לתפוס את הקואליציה כמוחשית. רק ההסכם הזה הוא שמאפשר התגבשות של קהלים גדולים מאוד, מאזור גיאוגרפי נרחב, לכדי קבוצה. בקואליציה הראשונה, המועמד הוא "ראשון בין שווים"; בשניה הוא עומד במרכז (ראה איור א' בנספח). אמנם קיומה של קואליציה מהסוג השני אינה פוסלת קשרים בין חלק מתומכיו של המנהיג לבין עצמם, אך בין רבים מהם יהיה נתק מוחלט. רוצה לומר: בעוד

שבקואליציה הישירה "כולם מכירים את כולם", הרי שבקואליציה העקיפה המנהיג הוא חזות הכל. מובן כי בקואליציה הישירה להבעה יהיה כוח גדול מאשר בקואליציה העקיפה, בעוד שבזו האחרונה האפשרות ליציאה תהיה נגישה יותר לאזרח, שכן הוא אינו קשור ברשת חברתית ליתר התומכים. בהתאם - אופציית הנידוי תהיה הרבה יותר נגישה בקואליציה הישירה.

ניתן לראות מההיסטוריה של הדמוקרטיה כי תחילת דרכה הייתה בקואליציות הישירות - המוחשיות יותר - ורק מאוחר יותר התפתחו קואליציות מופשטות יותר, שתלויות גם באמצעי התקשורת בין ראשי המפלגות והמועמדים השונים לבין קהלם.

בראשית דרכה של הדמוקרטיה, האוכלוסיה בעלת זכות ההצבעה הייתה מצומצמת ביותר. ההצבעה עצמה הייתה על בסיס אישי לחלוטין, בעוד שהחלוקה למפלגות נעשתה רק בפרלמנט עצמו, כאשר הנבחרים השונים יוצרים ביניהם קואליציות לפי עמדותיהם בנושאים השונים. המצביעים עצמם התארגנו בקבוצות מלוכדות סביב מועמדים מסוימים, כאשר המועמד אינו אלא ראשון בין שווים. בסיווגם של Katz and Mair (1995), זוהי המערכת המאופיינת על-ידי "מפלגת האליטה" - מערכת מפלגתית שהיא גם הגוף האזרחי (המצומצם) וגם הממשל בו בזמן. הייתה זו היווצרותן של קואליציות מקומיות שכאלו, בעלות כוח אמיתי לאיים על השלטון, שאיפשרה את הצעד הראשון לכיוון הדמוקרטיה. ככל שהשלטון נעשה תלוי יותר ויותר בנתיניו כדי לשרוד (עד למלחמות העולם, אז נזקק השלטון לכל נתיניו כדי לשרוד את המלחמה), כך גדל כוחם של הנתינים, שהפכו לאזרחים, וכך התרחבה הדמוקרטיה. אין זו אלא מקריות מופלאה שכשם שכלי הנשק הפרימיטיביים נתנו כוח בידי בני האדם להתגבר על הפרטים שניסו להשליט את מרותם עליהם, כך המלחמה המודרנית היא שנתנה בידי ההמונים את הכוח להשיל מעליהם את מרותן של אליטות פוליטיות וכלכליות ששלטו עליהם מאות בשנים.

בהמשך הדרך, אם נדבוק בסיווגם של Katz and Mair, חל גידול משמעותי בגוף הבוחר, והמפלגה הפכה לחלק קטן ממנו. כדי להשיג מספר גדול של בוחרים התפתח מודל "מפלגת ההמונים", העובד על בסיס ארגונים מקומיים, ששולחים נציגים לארגונים ארציים, שם מגובשת מדיניותה של המפלגה. מדובר בקואליציה של קואליציות, מעין יציר כלאיים של שתי הקואליציות שתוארו לעיל, בה מצד אחד ההבעה הופכת לעקיפה בלבד, ומצד שני הארגון כולו פחות רגיש ליציאה שאינה מרוכזת באזורים גאוגרפיים ספציפיים. השלב הבא בהתפתחות המפלגות בדמוקרטיה המודרנית הוא מפלגות תפוס-כל (catch-all) - מפלגות שמזניחות (או לא מקימות כלל) את סניפיהן, בעוד מנהיגיהן פונים ישירות אל הבוחרים הפוטנציאליים דרך כלי התקשורת. במפלגות כאלה הקשר המרכזי של הבוחר עם מנהיגיו הוא מסוג הקואליציה העקיפה. כוחה של ההבעה,

במקרה זה, מתדלדל לרמה אפסית. כלי התקשורת שמאפשרים את יצירת הקואליציה הזו אמנם מקנים אשליה כאילו לכל אדם ישנה יכולת ביטוי, אך למעשה סיכוייו של אדם פרטי שאין לו גיבוי משחקנים מרכזיים בזירה הפוליטית לבטא את עמדותיו בכלי התקשורת ולזכות להד בציבור הם זניחים. מכיוון שאפשרויות היציאה של האזרחים במצב זה מוגבלות על-ידי גורמים מוסדיים המביאים לבידול בין המפלגות במערכות רב-מפלגתיות ולשאיפה למרכז במערכות דו-מפלגתיות²⁷, הרי שקיימת מידה לא קטנה של נאמנות כפויה במערכת. אפשרות היציאה הסבירה ביותר עבור חלק גדול מהאזרחים היא היציאה אל מחוץ למערכת הפוליטית כולה - יציאה שהשלכותיה עלולות להיות קשות מדי עבור מצביעים אידיאולוגיים.

ראינו, אם כן, כיצד הגידול במספר המצביעים מחד, וצמצום הקשרים בין המצביעים לבין עצמם מאידך, הביא גם בדמוקרטיה המודרנית לפגיעה בשוויוניות בין השחקנים במערכת, ולמערכת בעלת סממנים דספוטיים. הדמיון בתהליכים המתרחשים בדמוקרטיות ברחבי העולם מצביע על בעיה אינהרנטית באופיה של הדמוקרטיה המודרנית, ומעלה את השאלה האם ניתן לנצל את הידע שיש בידינו כדי לתקן את הטעון תיקון ולשמר את המערכת השוויונית, יחסית, שאליה התאוריה הדמוקרטית שואפת.

לפני שאדון בשאלה זו חשוב לענות על ביקורת שעשויה לעלות לגבי הטיעונים שהעליתי עד כה. בספרו "על הדמוקרטיה" טוען רוברט דאל (2002) כי גם במערכת דמוקרטית קטנה, השתתפותם של בעלי זכות הדיבור וההצבעה היא מועטה (עמ' 108-109), ומביא כדוגמא אספות-עם בורמונט שבארה"ב, שם רק כ-19% מבעלי זכות הבחירה בכל עיירה, בממוצע, התייצבו לאספות-העם, ורק מיעוט מתוכם בחר גם לדבר במהלך האסיפה. האם מכאן נובע כי הדמוקרטיה אינה פועלת כראוי באותם מקומות? האם גם בקבוצות קטנות יחסית אין שימוש אמיתי בהבעה כאמצעי השפעה? נבחן שוב את אופן התנהלותן של החברות השוויוניות הפרימיטיביות: האם שם נדרשו הפרטים להביע את עמדתם בכל עת? לא בהכרח. בעת שנדרשו הקבוצות לקבלת החלטות, מה שנדרש היה קונצנזוס - כלומר, הפרטים נדרשו לבחור עמדה, אך בוודאי שלא נדרשו להסביר אותה או לפרט אותה. כל שנדרשו הוא להצביע בעדה או נגדה. לב ליבה של השוויוניות בחברות אלה הוא בפעולתם השלילית של הפרטים: במנגנונים האנטי-אוטוריטריים שעומדים לרשותם. גם עבור הירשמן, הבעה ויציאה הן פעולות שננקטות בעת שחלה ירידה באיכות המוצר או השירות הניתן לפרט. הבעה, לפיכך, היא תלונה, ואינה חייבת לכלול בחובה גם הצעות לשיפור. זוהי פעולה דסטרוקטיבית במהותה, שאמנם טומנת בחובה דרישה לפעולה קונסטרוקטיבית מצד הארגון, אך אינה כוללת בהכרח פירוט של פעולה זו. אספות-העם דורשות מן הפרט הצעות קונסטרוקטיביות

- להציע מדיניות - ולכן מובן כי לא הכל יוכלו לתרום להן. לעומת זאת, פעולות אנטי-אוטוריטריות - בין אם מדובר בביקורת על המנהיג ובין אם מדובר בהדחתו - נגישות לכלל הציבור, וכל פרט יכול לתרום להן. על כן, יש לבחון גם את כלי ההבעה בהקשרו הנכון: חברות שיוויוניות יעשו שימוש בהכרח בהבעה כהכנה לנידוי (על-ידי תקשורת בין הפרטים בקבוצה לתיאום עמדות כנגד המנהיג) או כאיום בנידוי (ישירות בפני המנהיג עצמו). אין הכרח שחברות אלו יעשו שימוש בהבעה לקידום הצעות קונסטרוקטיביות.

מתוך מסקנה זו ניתן לשוב לשאלה ששאלנו זה עתה - באלו כיוונים עלינו לפעול כדי להגן על הערכים השיוויוניים שמקדשת הדמוקרטיה הליברלית? כפי שטענתי לעיל, דמוקרטיה השתתפותית בפני עצמה, גם אם תתקיים בקבוצות קטנות, אינה יכולה להבטיח את שימורה של הדמוקרטיה. פרטים רבים לא יוכלו או לא ירצו להשתתף אקטיבית בדיונים שיעסקו בניסוח מדיניות, ומן הסתם הזמן הרב שיגזל מן האזרחים יפריע להתנהלות התקינה של חייהם. הכוח שיש להפקיד בידי הפרטים הינו הכוח לנידוי של נציגים שסרחו. דמוקרטיה ותקנות רבות נותנות כוח כזה, ברמה מסוימת, לאזרחיהן: בחירות אישיות, למשל, מאפשרות לאזרחים להעניש נציגים בקלפי עם תום הקדנציה שלהם. זאת, בעוד שבחירות רשמיות שאינן מאפשרות למצביע לברור בין הנציגים ברשימה (כמו בשיטה הישראלית, לדוגמא), מקשות מאוד על הענשת נציגים. בזמן, בחירות ארציות מנתקות את הקשר בין המצביע לנציגו, ואילו בחירות איזוריות מחזקות את הקשר הזה, ומכניסות את המועמד לתוך רשת סבוכה של קשרים בין המצביעים לבין עצמם.

אך ניתן לעשות עוד כדי לחזק את הכוח השלילי של האזרחים. הזכות להדיח מועמד שסרח גם במהלך קדנציה, למשל, היא דוגמא לשינוי מוסדי שיכול לחזק את האזרחים. אך שינויים מוסדיים בלבד לא יספיקו לצרכינו. Boehm (1999) מתאר כיצד החברות השיוויוניות הפרימיטיביות מטפחות אתוס של דמות האדם הטוב, ומי שאינו עומד בו נענש, ובוודאי שלא ניתן לו להגיע לעמדות כוח. לעומת זאת, בדמוקרטיה המודרנית הולכת תדמיתו של הפוליטיקאי ומתדרדרת, וציפיותיהם של האזרחים מנבחריהם הולכות וקטנות, בעוד שהציניות בכל הנוגע לפוליטיקה הולכת ומתרחבת. מהלך משולב של טיפוח אתוס משופר אודות דמות הפוליטיקאי, יחד עם חיזוק כוחה של הקהילה לפגוע במי שאינו עומד באתוס הזה, עשוי לשנות את המגמה הנוכחית.

מעל לכל אלה, דמוקרטיה השואפת להמשיך ולהתקדם חייבת לשפר את התקשורת בין אזרחיה לבין עצמם - ולא רק בין אזרחיה לבין נציגיהם. כלי תקשורת שיקנו זכות דיבור אמיתית לאזרחים הפשוטים, תחקירים שיחשפו את ערוותם של פוליטיקאים סוררים המקדמים

מדיניות קלוקלות, ומסגרות בהן יוכלו אזרחים להחליף התרשמויות ודעות לגבי מועמדים ונציגים מכהנים - ללא כל אלה, ישארו האזרחים מנותקים זה מזה ולכודים בקואליציה עקיפה, בה הם תלויים בנציג עצמו כדי לקבל את המידע שיאפשר להם לקבוע את גורלו.

סיכום

גרף השיוויוניות האנושית שהחל כפרבולה - דספוטזם (אצל קופי-אדם), שיוויוניות, ושוב דספוטזם, הפך לפונקציית סינוס וחזר לעבר השיוויוניות. הסכנה שמודל זה מתאר היא המשך של אותה פונקציה - וחזרה למשטרים יותר ויותר דספוטיים. כבר בימינו ניתן לזהות סממנים דספוטיים אלו ואחרים במדינות דמוקרטיות מסוימות: האזרחים הפשוטים מאבדים את אמונם בכך שנציגיהם רואים לנגד עיניהם את טובת האזרחים, והנציגים עצמם עושים, כך נראה, כל שביכולתם כדי לאשש את תדמיתם השלילית.

במהלך חיבור זה הצגתי את התפתחות הפוליטיקה האנושית כתוצר של שני גורמים הפועלים במשולב: הגנטיקה, והסביבה. הגנטיקה האנושית, כך ניתן לשער, לא השתנתה באלפי השנים מאז הפכו החברות השיוויוניות הפרימיטיביות לחברות ביניים דספוטיות. סביר להניח כי אותו גנוטיפ שאפשר את השיוויוניות אז, קיים גם כיום ויכול, בתנאים המתאימים, לשוב ולהתבטא באותה הדרך. הסביבה, לעומת זאת, השתנתה פלאים במהלך תקופה זו. מסביבה טבעית ועוינת עברה האנושות במהלך אלפי השנים האחרונות, וביתר שאת במאות האחרונות, לסביבה התפורה לפי מידותינו, המותאמת ללא הרף לצרכינו ולגחמותינו. החברה האנושית המודרנית מאפשרת לנו לקיים קשרי נפש עם אנשים חיים מעבר לאוקיינוס, אך גם לנתק כל קשר עם השכן שחי מעבר לקיר ביתנו.

השיווי המתמשך בסביבתנו יוצר קשיים חדשים להתמודד איתם, אך גם הזדמנויות חדשות שניתן לנצלן כדי להשיג את יעדינו. בחיבור זה הצגתי השערות מסוימות לגבי הדרכים הפתוחות בפנינו כעת כדי להציל את הדמוקרטיה מהמגבלות הגנטיות הקיימות בנו, דרך שימוש במנגנונים הטבעיים בנו מלידה. אין ספק כי אל תובנות דומות ניתן להגיע גם באמצעים אחרים, אך רק באמצעות ניתוח אמיתי ומעמיק של טבענו כבני אדם ניתן יהיה, בעתיד, להכריע בין הדרכים השונות המוצעות כיום ושיוצעו בעתיד להשגת המטרות הנורמטיביות שהציבה לעצמה האנושות.

שרשרת הטיעונים שהוצגה בחיבור זה היא ספקולטיבית באופן מודע. לא ניתן לקבוע מסמרות בתחום סבוך ומורכב זה בלי מחקר מעמיק שיחייב שיתוף פעולה נרחב בין חוקרים מדיסציפלינות שונות - ביולוגיה, פסיכולוגיה, סוציולוגיה ומדע המדינה, כמו גם מתמטיקאים העוסקים בתורת המשחקים. חיבור זה, אם כן, אינו אלא טעימה מתחום שנמצא ברובו מחוץ להישג ידו של כל חוקר בודד, קל וחומר מי שרק החל בדרכו האקדמית. חיבור זה הוא מעין פרובוקציה לדיון נוסף, ולמחקר מעמיק וממצה יותר, בנושאים שהוצגו במהלכו. במחקר ממין זה, כך אני נוטה להאמין, נמצא עתידה של ההבנה האנושית את האנושות עצמה, את עברה, ואת עתידה.

- ¹ לדוגמה, סקר בארה"ב משנת 1991 מצא כי כמאה מיליון אמריקאים מאמינים ב"מדע" הבריאתני ודוחים את האבולוציה (Jones, 2000: 1).
- ² הנוסח הנפוץ יותר - "האדם התפתח מהקוף" - אינו מדויק: האבולוציה לא הפסיקה עבור אף מין, ולכן אף מין שקיים כיום אינו זהה לאבותיו מלפני מיליוני שנים. האב המשותף לאדם ולשימפנזה, למשל, לא היה שימפנזה, אלא סוג שונה של פרימאט.
- ³ רגשות לאומניים ודתיים-פונדמנטליסטיים הם ממים שכאלו.
- ⁴ תכונות דיספונקציונליות לא ישרדו לאורך זמן - אפילו המם השלילי המוצלח ביותר חי על "זמן שאול".
- ⁵ לסקירה נרחבת על קבוצת הפרימאטים, ראה Tomasello and Call 1997: 12-21.
- ⁶ האב המשותף לבני-אדם, שימפנזים ובנובו חי לפני כשישה מיליוני שנים, וממנו התפצלו שני קווים - האחד הוביל לאדם, והשני התפצל פעם נוספת לפני כשלושה מיליוני שנים ויצר את השימפנזה והבנובו. לפיכך, המרחק הגנטי מהאדם לשימפנזה זהה למרחק בינו לבין הבנובו.
- ⁷ דומני כי התרגום "הבעה" מתאים יותר ל-voice מאשר "קול", משום שהוא באותו משקל כמו "יציאה". הן exit והן voice, לדעתי, נכתבו במקור כשמות פועל ולא כשמות עצם. תרגום זה הגיוני יותר, לפיכך.
- ⁸ הירשמן עצמו מתייחס בספרו לחברות של פרימאטים, כאשר הוא מתאר החלפת שלטון בקרב בבוני המדריאס (Hamadryas Baboon) (Hirschman 1970: 5-6). לטענתו, הסיבה שהחלפת השלטון שם היא כה חלקה היא משום ש-"a lower level of performance ... would mean disaster for baboons", בניגוד לחברות אנושיות שיכולות "להרשות לעצמן" רמה מסוימת של חוסר יעילות מבלי שהדבר יפגע בהן. כפי שאראה בהמשך, לפחות באשר לקופי האדם, גם הם יכולים להרשות לעצמם רמה מסוימת של חוסר יעילות, ולכן מושגיו של הירשמן ישימים גם עבורם.
- ⁹ הנחה מובלעת נוספת היא כי ביכולתנו שלנו לזהות מה רצונו של הפרימאט ולזהות הבנה והענות אצל הפרט הדומיננטי. לצורך חיבור זה, אקבל את תיאוריהם של האתולוגים השונים כמדויקים, אם כי מובן שהדבר מעורר שאלות מתודולוגיות.
- ¹⁰ Inclusive fitness הוא מושג מתוך התיאוריה הניאו-דארוויניסטית, המתייחס ליכולתם של גנים לשרוד ולהתרבות, בלי קשר לנשא הספציפי שלהם - כלומר, אם הפרט נושא הגנים יכול להקריב את עצמו ובכך להציל מספר פרטים אחרים שנושאים את אותם הגנים, ולאפשר להם להמשיך ולהתרבות, הדבר עדיף על כך שהפרט עצמו ישרוד ואילו נשאי הגנים האחרים ימותו. ברירת שארים (kin selection) היא מנגנון להגדלת הכשירות הכוללת - פרט יסכים לסכן את עצמו בעבור שווי-ערך למטען הגנטי שלו: שני אחים (כל אח נושא, בממוצע, מחצית מהמטען הגנטי של הפרט), שני צאצאים, ארבעה דודים, שמונה בני-דודים וכן הלאה. הטענה אינה כי הפרט יבצע הלכה למעשה חישוב מתמטי של הגנים שהוא מסייע להציל, אלא שגנים המעודדים התנהגות שמגדילה כשירות כוללת יצליחו יותר במלאכת ההתרבות, ולכן יתפשטו באוכלוסייה.
- ¹¹ אצל אורנג-אוטנים, החיים לבדם ולא בקבוצות, קשה למצוא, מן הסתם, מקרים של הבעה - אם כי ידוע כי בתקופת החיזור זכרים עשויים לחלוק מזון עם נקבות. ההפך לא מתרחש (Knauff 1991).
- ¹² התנהגות חריגה כפי שמתארת אותה גודול נובעת בדרך-כלל ממחלות, למשל מגפת פוליו שפגעה במספר פרטים בקבוצה. במקרה זה ברור הערך ההסתגלותי של דחיית פרטים חריגים. בקרב בני אדם, כפי שאתאר בהמשך, דחייה על בסיס התנהגות חריגה נוגעת גם לנורמות חברתיות ואכיפתן לשם שימור לכידות הקבוצה.
- ¹³ ספרם של פראנס דה-וואל ופראנס לאנטינג - "Bonobo: The Forgotten Ape" הוא מאגר מרתק של מידע אודות חיה זו, מלווה בעשרות צילומים עוצרי נשימה, מרגשים ומשעשעים לפרקים.

¹⁴ כאשר הקהילה בוומבה (Wamba) הגיעה לגודל של 75 פרטים, היא התפצלה לשתי קהילות נפרדות ושוות בגודלן (de Waal and Lanting 1997: 187 n.5).

¹⁵ הבונובו יחודי, יחד עם בני האדם, בכך שנקבות המין מפגינות סממנים של אורגזמה בעת קיום יחסי מין, דבר שעד לגילוי בקרב הבונובו נחשב ל"פיתוח" אנושי בלבד. הנקבות מגיעות לאורגזמה גם מיחסי מין הטרוסקסואליים וגם מיחסים הומוסקסואליים.

¹⁶ ראה הערה 6 לעיל.

¹⁷ החיוך אצל השימפנזים, כמו אצל רוב הפרימאטים, הוא סימן לפחד, ולא לשמחה (כדאי לזכור זאת בפעם הבאה שאנו צופים בסרט בכיכובו של קוף). Wilson (1975) מתאר אפשרות אחת לאבולוציה של החיוך מסימן לפחד, דרך סימן לכפיפות ופיוס ועד לחיוך האנושי שמסמן ידידותיות. הבונובו הוא הפרימאט הנוסף היחיד שמשמש בחיוך חושף שיניים גם כסימן לידידותיות, בנוסף לחיוך המפוחד. ההבעה המקובלת אצל קופים לסימון משחק (פעילות ידידותית) הוא פה פתוח כאשר השפתיים אינן משוכות לאחור והשיניים אינן חשופות. על-פי ווילסון, הסימן הזה הפך אצל בני-אדם לצחוק.

¹⁸ לא הצלחתי למצוא התייחסות לאפשרות חזרה של זכרים צעירים לקבוצת האב, בין אם ככפופים לו ובין אם כמחליפיו. האנלוגיה לתאגיד מסחרי מרמזת, אם זאת, כי אפשרות כזו יכולה להיות פתוחה בפני הזכר הצעיר במקרה של שינוי בתנאים.

¹⁹ בהמשך, כפי שנראה, נכנה חברה זאת "חברת ביניים" בין החברות האנושיות הפרימיטיביות הפשוטות לבין המודל הדמוקרטי המודרני.

²⁰ מיותר כמעט לציין שמדובר בדמיון אנאלוגי, ולא הומולוגי - כלומר, מדובר בהדמות כתוצאה מתנאים דומים, ולא בדמיון כתוצאה מהתפתחות אבולוציונית של התכונות המובילות למערכת זו. בהקשר זה ראה גם Manson (1991).

²¹ מפלגות פוליטיות, למשל, הן קואליציות של מאות אלפי ומיליוני בני אדם. בהמשך אנסה להסביר כיצד מאפשר המנגנון המפלגתי יצירת קואליציות כה רחבות.

²² לכאורה, נדמה כי טענה זו אינה עולה בקנה אחד עם תורת האבולוציה, לפיה תכונות מורכבות אינן יכולות להתפתח בלי סיועו של מנגנון הברירה הטבעית: אם אין "עידוד" של תכונות חיוביות (משום שהן אינן באות לידי ביטוי רוב הזמן), אין זה הגיוני שתכונות אלו תתפשטנה ברחבי האוכלוסיה. שני הסברים יכולים להבהיר את התהליך שמאפשר הווצרות תכונות שאינן באות לידי ביטוי רוב הזמן: (1) לעיתים רחוקות מתרחש אסון שמחייב שימוש בתכונה הנסתרת. כאשר התרחשו אסונות כאלו בעבר, רק הפרטים בעלי התכונה הצליחו לשרוד, ולכן כל הצאצאים הקיימים כיום מחזיקים בגנים הללו; (2) תכונות שבאות לידי שימוש בקרב מין אחד עשויות להיות חסרות ערך בדרך-כלל במין השני, אבל בשל "חסכנות גנטית", הן מופיעות אצל שני המינים. דוגמא בולטת היא פטמות אצל גברים (Gould 1991: ch. 8, Jones 1999: 303-304).

²³ הגנוטיפ הוא סך הגנים של הפרט. הפנוטיפ הוא סך תכונותיו של הפרט כפי שהן באות לידי ביטוי הלכה למעשה.

²⁴ כבר ב"מוצא המינים" הגה דארווין את הטענה כי העלמותם של אלמנטים פיזיולוגיים מאיימים כמו ניבים גדולים וחזקים בקרב בני אדם קשורה בהופעתם של כלי נשק, שהשוו בין זכרים בגדלים ורמות כוח שונות, והפכו את המיומנות בנשק לחשובה הרבה יותר בקרבות על נשים (Boehm 1999: 174-175). מכיוון שכלי נשק נוטים לצמצם פערים בין שני מתמודדים, קל יותר לחלשים "לעמוד על שלהם" מול דרישות החזקים, וליצור מעין "קנוניות של יונים" להשלטת שלטון אגליטרי.

²⁵ כפי שהראה Keeley (1996), לוחמה אנושית בין קבוצות הייתה קיימת מאז ראשית ימיו של המין האנושי. אין בכך רבותא, שהרי כפי שכבר ראינו, לוחמה כזו קיימת גם בקרב קופי-אדם. ההבדלים היחידים הם גודל השבטים היריבים, וכמובן כלי הנשק בהם עושים בני אדם שימוש. על כן, היציאה

מוגבלת לתחומי הטריטוריה השבטית, והנאמנות היא במידה רבה כפויה (גם אם היא נתפסת כרצונית - למעשה אין חלופה לנאמנות הקבוצתית).

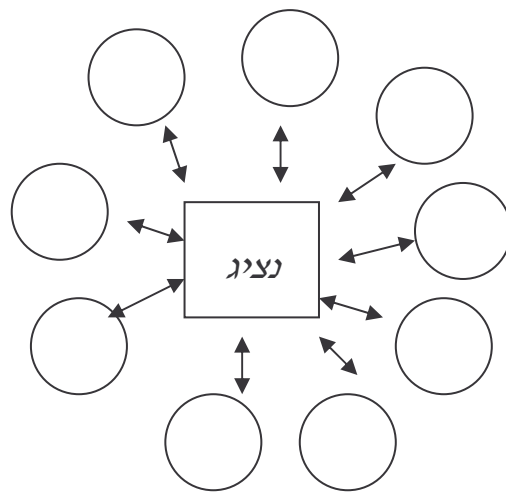
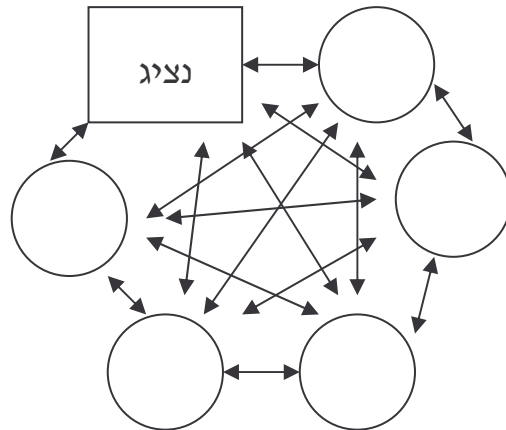
²⁶ מעניין בנקודה זו לחזור לדבריו של Hirschman (1970) בתחילת ספרו, כאילו בני אדם, בניגוד לפרימאטים, יכולים להרשות לעצמם ירידה זמנית באיכות השלטונית, משום שהדבר אינו מוביל לפגיעה פיזית בקבוצה, ולכן אין ברשותנו מנגנון לחילופי שלטון חלקים ובטוחים כמו של הפרימאטים (p. 6). כעת כבר ברור כי שני חלקי טיעונו של הירשמן אינם נכונים - לפרימאטים אין מנגנונים חלקים ובטוחים לחילופי שלטון, ובני אדם לא תמיד חיו בתנאים של שפע.

²⁷ נטייתה של מערכת כזו, לטענתם של Katz and Mair (1995) להפוך למערכת של מפלגות קרטל יוצרת מחסום נוסף על יציאה ממפלגה אחת לטובת מתחרות חדשות, שכן אלו נחסמות על-ידי המפלגות הוותיקות.

- דאל, רוברט א. (2002). *על הדמוקרטיה*. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- דוקינס, ריצ'ארד. (1991). *הגן האנוכי*. תל-אביב: דביר.
- ירושבסקי, ירדן. (2001). "התרבות היא וירוס." *האייל הקורא*. <www.haayal.co.il/story_533>.
- פרום, אריך. (1992). *מנוס מחופש*. תל-אביב: דביר.
- Boehm, Christopher. (1993). "Egalitarian Behavior and Reverse Dominance Hierarchy." *Current Anthropology*, 34 (3), 227-254.
- Boehm, Christopher. (1999). *Hierarchy in the Forest: The Evolution of Egalitarian Behavior*. Cambridge: Harvard University Press.
- Burkhardt, Frederik (ed.). (1996). *Charles Darwin's Letters: A Selection 1825-1859*. Cambridge: Cambridge University Press.
- de Waal, Frans. (1982). *Chimpanzee Politics: Power and Sex Among Apes*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- (1989). *Peacemaking Among Primates*. Cambridge: Harvard University Press.
- (1996). *Good Natured: The Origins of Right and Wrong in Humans and Other Animals*. Cambridge: Harvard University Press.
- de Waal, Frans and Frans Lanting. (1997). *Bonobo: The Forgotten Ape*. Berkeley: University of California Press.
- Edwards, Jason. (2003). "Evolutionary Psychology and Politics." *Economy and Society*, 32 (2), 280-298.
- Erdel, David and Andrew Whiten. (1994). "On Human Egalitarianism: An Evolutionary Product of Machiavellian Status Escalation?" *Current Anthropology*, 35 (2), 175-178.
- Goodall, Jane. (1986a). *The Chimpanzees of Gombe: Patterns of Behavior*. Cambridge: Harvard University Press.
- (1986b). "Social Rejection, Exclusion, and Shunning Among the Gombe Chimpanzees." *Ethology and Sociobiology*, 7, 227-236.
- Gould, Stephen Jay. (1991). *Bully for Brontosaurus*. London: Penguin Books.

- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge: Harvard University Press.
- Jones, Steve. (1999). *Darwin's Ghost: The Origin of Species Updated*. New-York: Random House.
- Katz, Richard S. and Peter Mair. (1995). "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party". *Party Politics*, 1 (1), 5-28.
- Keely, Lawrence H. (1996). *War Before Civilization*. New York: Oxford University Press.
- Knauff, Bruce M. (1991). "Violence and Sociality in Human Evolution." *Current Anthropology*, 32 (4), 391-428.
- Mahdi, Niloufer Qasim. (1986). "Pukhtunwali: Ostracism and Honor Among the Pathan Hill Tribes." *Ethology and Sociobiology*, 7, 295-304.
- Manson, Joseph H. and Richard W. Wrangham. (1991). "Intergroup Aggression in Chimpanzees and Humans." *Current Anthropology*, 32 (4), 369-390.
- Masters, Roger D. (1986). "Ostracism, Voice and Exit: The Biology of Social Participation." *Ethology and Sociobiology*, 7, 379-395.
- Nishida, Toshisada. (1991). "Comment on Manson and Wrangham." *Current Anthropology*, 32 (4), 381-382.
- Somit, Albert and Peterson, Steven A. (1997). *Darwinism, Dominance, and Democracy: The Biological Bases of Authoritarianism*. Westport: Praeger.
- Tomasello, Michael and Josep Call. (1997). *Primate Cognition*. New-York: Oxford University Press.
- Wilson, Edward O. (1975). *Sociobiology: The New Synthesis*. Cambridge: Harvard University Press.
- (1978). *On Human Nature*. Cambridge: Harvard University Press.
- (1998). *Consilience: The Unity of Knowledge*. New York: Alfred A. Knopf.
- Wrangham, Richard and Dale Peterson. (1996). *Demonic Males: Apes and the Origins of Human Violence*. New-York: Mariner Books.

קואליציה ישירה

קואליציה עקיפה

בקואליציה הישירה, הנציג הוא חלק מרשת מסועפת של קשרים חברתיים, ומהווה לא יותר מאשר "ראשון בין שווים". בקואליציה עקיפה, הנציג מהווה את מרכז הקואליציה, ולא חייב להתקיים קשר בין תומכיו השונים, אלא רק בינו לבין כל אחד מהתומכים.